

“DOOR ONZE HULP WERDEN ZE ARBEIDERS. IK HEB VIER JAAR VOOR HEN GEZORGD.”

TURKSE MIGRANTENVROUWEN VAN DE EERSTE GENERATIE
OVER MOEDERSCHAP, ARBEID EN NETWERKEN IN GENT, 1960 -
1979

Wetenschappelijke verhandeling

Aantal woorden: 27.000

Neslihan Dogan

Stamnummer: 01306024

Promotor: Prof. dr. Marlies Casier

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de richting Conflict en Development

Academiejaar: 2019 - 2020

Inzagerecht in de masterproef (*)

Ondergetekende,

Neslihan Dogan

geeft hierbij toelating / ~~geen toelating~~ (**) aan derden, niet- behorend tot de
examencommissie, om ~~zijn~~ / haar (**) proefschrift in te zien.

Datum en handtekening

11,08, 2020

Deze toelating geeft aan derden tevens het recht om delen uit de scriptie/masterproef te
reproduceren of te citeren, uiteraard mits correcte bronvermelding.

(*) Deze ondertekende toelating wordt in zoveel exemplaren opgemaakt als het aantal exemplaren van de
scriptie/masterproef die moet worden ingediend.

Het blad moet ingebonden worden samen met de scriptie onmiddellijk na de kaff.

(**) schrappen wat niet past.

DANKWOORD

Bij de totstandkoming van deze thesis waren verschillende mensen betrokken. Via deze weg wil ik even de tijd nemen om hen te bedanken.

Mijn dank gaat uit naar Professor Dr. Marlies Casier die me de vrijheid gaf om mijn ding te doen met deze thesis. Ze bood een luisterend oor, advies en gaf op de voorlopige versies van deze thesis waardevolle feedback. Daarnaast wil ik ook Tina De Gendt bedanken. Niet alleen gaf ze haar passie voor migratiegeschiedenis door via haar boeken, rondleidingen en lezingen, maar als een mentor wees ze me ook steeds de weg naar bronnen en vond ze meermaals de tijd voor verrijkende discussies op het zonovergoten terras van de Vooruit.

Een grote dank gaat ook uit naar de vrouwen die ik mocht interviewen. Zij zijn het kloppend hart van deze thesis. Zonder hun medewerking en openheid was deze thesis niet mogelijk geweest. Ik wil een woord van dank uitspreken aan Agnes en Katrien die me een aantal middagen gidsten door hun herinneringen over het pionierswerk dat zij verrichtten met Turkse vrouwen van de eerste generatie bij El Ele. Hun levenslange engagement is een ware inspiratiebron voor me.

Ik wil ook de fijne medewerkers van AMSAB ISG bedanken voor de historische bronnen die ze me aanreikten. Die bronnen hielpen me het onderzoek te contextualiseren en de tijdsgeest beter te begrijpen.

Een welgemeende dankjewel aan Marte, Linde, Hakan, Lander, Tina en Guy die delen van deze thesis nalazen en becommentarieerden.

Dankuwel ook aan mijn moeder en zus, die mijn rots in de branding zijn.

Tot slot een welgemeende dankuwel

Aan mijn vrienden, die ik niet wil vernoemen

Omdat het vernoemen de vriendschap vernedert

En de vernedering de vriendschap verbreekt

Die tussen jullie en mij, tussen mij en jullie

De jagende jaren draaglijk zal maken

ABSTRACT

Deze thesis onderzoekt welke rollen de Turkse vrouwen van de eerste generatie vervulden, die in de jaren zestig en zeventig arriveerden in Gent. De huidige geschiedschrijving over de naoorlogse arbeidsmigratie focuste vooral op het perspectief van de gemigreerde mannen. Wanneer de vrouwen dan toch ter sprake kwamen, werd hun verhaal vooral benaderd vanuit een emancipatiediscours. In andere gevallen werd het vrouwelijk perspectief net aangegrepen om de 'mislukking van de integratie' te beargumenteren. Deze thesis tracht los te komen van het enorm gepolitiseerd mijnenveld waarin het thema van de migrantenvrouwen zich bevindt en geeft het woord aan de vrouwen zelf. Via de mondelinge geschiedenis worden de migratieverhalen van Turkse (inmiddels Gentse) migrantenvrouwen van de eerste generatie aan het licht gebracht en onderzocht. Zo ontstaat een rijk beeld van de diverse (nieuwe) rollen die vrouwen vervulden na hun migratie. Die rollen benadrukken de zichtbare agency, a.d.h.v. de rollen van arbeiders en netwerkers, maar laten evenzeer hun licht schijnen op de onzichtbare en meer vanzelfsprekende rollen van tijdelijke alleenstaanden, opvoeders en huishouders. Door ook te focussen op de reproductieve rollen, probeert deze thesis de naoorlogse migratiegeschiedenis niet alleen in te passen in de bestaande arbeidsgeschiedenis, maar ook in de bredere vrouwengeschiedenis op zich. Op die manier speelt migratiegeschiedenis zich niet enkel af in een vacuüm van de geschiedenis, maar is het evenzeer onderdeel van de bredere arbeids- en vrouwengeschiedenis.

INHOUDSTAFEL

DANKWOORD.....	1
ABSTRACT.....	2
INHOUDSTAFEL.....	3
1. INTRODUCTIE.....	5
1.1 56 jaar arbeidsmigratie = 56 jaar migratiegeschiedenis?.....	5
1.2 De ene migratiegeschiedenis is de andere niet.....	6
1.3 Vrouwen gezocht!	8
2. LITERATUURSTUDIE.....	11
3. METHODOLOGIE.....	15
4. DE VROUW ALS TIJDELIJK ALLEENSTAANDE.....	17
4.1. Arbeidservaring in het dorp.....	17
4.2. Het patrilokaal huishouden.....	20
4.3. Achtergebleven vrouw en de verandering van hun status.....	23
5. DE VROUW ALS OPVOEDER.....	24
5.1. Moederschap als burgerschap?	24
5.2. De internaten.....	26
5.3. Het offer van één vrouw is de emancipatie van een ander.....	28
5.4. Oudste dochter wordt surrogaatmoeder.....	29
6. DE VROUW ALS HUISHOUDER.....	31
6.1. De onzichtbaarheid van reproductieve arbeid.....	31
6.1.1. Wat is reproductieve arbeid?	31
6.1.2. Stereotype van de Turkse huisvrouw.....	32
6.1.3. Reproductieve arbeid zichtbaar maken.....	34
6.2. “Door onze hulp werden ze arbeiders. Ik heb vier jaar voor hen gezorgd.”.....	35
7. DE VROUW ALS ARBEIDER.....	37

7.1. Mannelijke economische motieven VS. Vrouwelijke emotionele motieven?.....	37
7.2. Loonkloof en rivaliteit.....	40
7.3. Collegialiteit maar ook vriendschap?	43
7.4. De vrouwen van Breskens (casestudy)	46
8. DE VROUW ALS NETWERKER.....	50
8.1. Kettingmigratie.....	50
8.2. De rol van vrouwen in kettingmigratie.....	51
8.3. Vriendschappen.....	54
8.4. <i>Recruiters</i> avant la lettre.....	58
9. CONCLUSIE.....	60
BIBLIOGRAFIE.....	63

1. INTRODUCTIE

1.1 56 jaar arbeidsmigratie = 56 jaar migratiegeschiedenis?¹

De Turkse arbeidsmigratie gaat meer dan vijftig jaar terug. De naoorlogse arbeidsmigratie is dan wel uitvoerig gedocumenteerd, ze gebeurde veelal vanuit het nationaal perspectief. Met namen zoals Anne Morelli (1988), wijlen Christiane Timmerman (2006; 2008; 2013; 2018) en Albert Martens (1973) is het staan op de schouders van reuzen. De keuze voor het nationaal perspectief is logisch te verklaren doordat de natie in tegenstelling tot andere spelers haar bronnen op de best mogelijke manier heeft bewaard (De Gendt, 2019).

Pas in 2005 wordt aan de Universiteit Antwerpen het CEMIS opgericht (Centrum voor Migratie en Interculturele Studies). De drijvende kracht is er Christiane Timmerman, antropologe en psychologe. Het CEMIS is een interdisciplinair platform, waaraan verschillende onafhankelijke onderzoekers uit diverse disciplines verbonden zijn en onderzoek doen naar migratie. Haar Waalse tegenhanger Centre d'Études de l'Ethnicité et des Migrations (CEDEM) aan de Universiteit van Luik bestaat sinds 1995.

Het is wachten tot 2019, voor er een in België ook wordt gekozen voor een museum dat focust op de naoorlogse migratiegeschiedenis. Tot dan is in Vlaanderen het migratiemuseum bij uitstek het Red Star Line. In Wallonië is de mijn van Bois du Cazier sinds 2002 getransformeerd tot een museum. Het museum getuigt zowel over de migratiegeschiedenis naar de steenkoolmijnen, als over de arbeid in de mijnen. Het is veelzeggend dat het initiatief voor een dergelijk museum niet komt van de academia of erfgoedwereld, maar van het middenveld. VZW Foyer heeft immers al een paar decennia de vinger aan de pols, met onder andere zijn gewezen jeugd- en vrouwenwerkingen, maar ook met zijn taallessen staat het al verschillende decennia in voor migranten. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de instelling vanuit dit engagement een museum oprichtte om die geschiedenissen van de verschillende mensen die het pad van de werking kruisten te bewaren en te herinneren (Dag van de migratiegeschiedenis, UA, 02/10/2019).

Tot op vandaag is er geen centrale archiefinstelling voor migratiegeschiedenis: de koek lijkt een beetje verdeeld. Het Amsab neemt alles met betrekking tot de sociale geschiedenis onder zijn hoede

---

¹ Dit onderdeel kwam tot stand door de inzichten die ik opdeed tijdens verschillende gesprekken met historica Tina De Gendt over het migratiegeschiedenislandschap met betrekking tot onderzoekscentra, vakgroepen, musea en archieven. Het vormt ook een verslag van de inzichten opgedaan tijdens 'Dag van de migratiegeschiedenis' aan de Universiteit van Antwerpen op 02/10/2019. (zie: <https://www.uantwerpen.be/en/research-groups/centre-urban-history/activities/csg-events/belgische-migratiegeschiedenis/>)

en het Kadoc slaat het religieus erfgoed op. In het Liberaal archief, Rijksarchief, Stedelijk Archief en politiearchief vind je evenzeer documenten in verband met migratiegeschiedenis.

Gezien de aard van het bronnenmateriaal is de focus op het macroperspectief een praktische keuze geweest. Daarnaast zit er ook een en ander geborgen in privéarchief (De Gendt, 2019). In de laatste tien jaar zijn er echter ook historici opgestaan die duidelijk vertrekken vanuit de stedelijke context en inzien dat alhoewel het breder nationaal kader belangrijk is om deze naoorlogse migratiegeschiedenis te begrijpen, de geschiedschrijving in geen geval daar kan stoppen. Het voorbije decennium verschenen verschillende boeken en onderzoeken die de (groot)stad als lens namen. Daarbij denk ik aan het werk van Tina De Gendt (2014) en Jozefien De Bock (2019) voor Gent en het werk van Jonas Raats (2014), Poli Roumeliotis (2019) en Hans Vandecandelaere (2012) voor Brussel. Migratiegeschiedenis is bovenal een stedelijke geschiedenis. De industrieën waarin de arbeidsmigranten gingen werken, bevonden zich dan ook in steden (Caglar & Schiller, 2013).

1.2 De ene migratiegeschiedenis is de andere niet

Het is de lezer van deze thesis hoogstwaarschijnlijk opgevallen dat er wordt gekozen voor de term 'arbeidsmigranten', in plaats van 'gastarbeiders'. Die voorkeur heeft een reden. Het foute gebruik van het woord gastarbeider werd me gesignaleerd tijdens een rondleiding in de Macharius/Heirniswijk naar aanleiding van de projectweek van de vakgroepen Geschiedenis-Archelogie, Verleden Week 2019 (UGent). Historica Tina De Gendt zei toen dat de term eigenlijk kwam overwaaien vanuit Duitsland. Wanneer in 1961 beslist werd om de Berlijnse muur op te trekken tussen Oost- en West-Duitsland en de beweging van Oost-Duitse arbeiders naar West-Duitsland beperkt werd, begon de BRD na te denken over alternatieven wat betreft arbeidsreserve voor de West-Duitse economie. In 1962 resulteerde dat in een bilateraal verdrag tussen Turkije en de BRD. De term 'gastarbeider' was geboren (Abdan Unat, 2011).

Het bilateraal verdrag zorgde in Turkije voor de controle over de populatie, maar ook de export van de arbeidsreserve naar het buitenland. Het betekende het einde van de individuele migrant, die op eigen houtje reisde naar het buitenland. Emigratie komt op die manier onder controle van de staat. De afspraken die in het bilateraal verdrag gestipuleerd stonden, waren de volgende:

-De reis wordt gefinancierd door het bestemmingsland

-De rekrutering is een samenwerking tussen beide landen

-Aan de rekrutering moet een medische keuring voorafgaan

-De spreiding van de werknemers is de verantwoordelijkheid van bestemmingsland

-De huisvesting moet geregeld worden door bestemmingsland

-De gastarbeiders blijven slechts een jaar en keren dan terug naar hun herkomstland

De term gastarbeider heeft met andere woorden betrekking op arbeidsmigratie van werknemers, die door de staat geregeld wordt. Voor de Belgische situatie kunnen we besluiten dat ze heel anders gelopen is dan de Duitse. Wat de mijnen betrof, werd de arbeidsmigratie naar België door de staat geregeld. De migratie naar de mijnsector in Limburg en Wallonië was gebaseerd op officiële rekrutering. Voor de andere industrietakken kunnen we echter niet hetzelfde beweren. De arbeidsmigratie naar België creëerde veel spanning tussen de Belgische staat en de industrie (De Bock & Caestecker, 2013).

De jaren zestig waren economisch de zgn. 'gouden jaren', de vraag naar arbeiders was navenant. Was die migratie eerst bestemd voor de mijnen, dan vond men al gauw de weg naar andere industriële activiteit. De sociale cohesie onder de arbeidsmigranten deed de rest. Dit noemt Tina De Gendt in 'Turkije aan de Leie' (2014) 'de nominatieve rekrutering'. Die rekrutering gebeurde zowel gepland, als spontaan. De fabriek stond in voor de arbeidscontracten en reiskosten. Bij de spontane migratie kwamen de potentiële arbeidsmigranten met een toeristenvisum naar Gent zonder eerst een job geregeld te hebben. Er was zoveel werkgelegenheid in de jaren 60 dat ze ervan overtuigd waren dat ze een job zouden vinden eens ze de oversteek gemaakt hadden. De integratie, scholing en huisvesting van die arbeidsmigranten en hun families lag dan respectievelijk in handen van vrijwilligers, priesters en fabrieksbazen. De arbeidsmigranten die op officieuze wijze naar België kwamen waren op zichzelf aangewezen. Die 'clandestiene' migratie werd gedoogd door de Belgische staat.

Daarom is 'gastarbeider' een foute term voor de Belgische context. De keuze voor de juiste terminologie gaat verder dan enkel 'semantics'. Ze impliceert ook inhoudelijk onder wiens verantwoordelijkheid die arbeidsmigranten vallen. Elke gastarbeider is een arbeidsmigrant, maar niet elke arbeidsmigrant is een gastarbeider. Daarom kies ik om in het verdere verloop van deze thesis gebruik te maken van de term 'arbeidsmigrant'. Een ander aspect dat België onderscheidde van buurlanden waren de gezinsherenigingen. Van bij het begin, kwam(en) de vrouw (en kinderen) de arbeidsmigrant achterna gereisd. In Nederland en Duitsland bijvoorbeeld was dat toen niet aan de orde.

Dat is wat ik precies zal doen met deze thesis. Ik zal kijken naar het aspect, dat België onderscheidde van zijn buurlanden: de volgmigratie (De Gendt, 2018). Het resultaat daarvan is dat je in het midden van de jaren 60 reeds een gelijke verhouding vrouwen en mannen hebt in België (De Bock, 2012). Naar aanleiding van 50 jaar migratie is er al heel wat inkt gevloeid over de mannelijke avonturiers die hier in de jaren 60 aankwamen. Dat herdenkingsjaar had trouwens met respectievelijke

tentoonstellingen in Gent, Antwerpen en Brussel net die stedelijke focus. In elke stad was er een andere klemtoon qua industriële activiteit. Over de vrouwen bleef het oorverdovend stil.

1.3 Vrouwen gezocht!

Bij deze thesis over de naoorlogse migratiegeschiedenis en meer bepaald het Turkse migratieperspectief, is het uitgangspunt duidelijk: de vrouw in die geschiedenis een gezicht geven. De vrouwen kwamen veelal via gezinshereniging in België terecht aangezien driekwart van de Turkse arbeidsmigranten bij aankomst reeds getrouwd was in het herkomstland (Schoonvaere, 2013). Vaak waren ze afkomstig van Emirdag. Die herkomst is wezenlijk, gezien de levensomstandigheden die de vrouwen vaak hadden gekend, voor ze migreerden (De Gendt, 2014). De vrouwen waren veelal ongeletterd, omdat ze thuis moesten blijven om op jongere broers en zussen te passen of om op het land te werken (Erman, 1998).

Het is hallucinant dat alhoewel hard werd ingezet op vroege gezinsherenigingen, zowel in de communicatie, als in de praktijk, er toch weinig aandacht is besteed wat betreft wetenschappelijk onderzoek naar de partners van Turkse arbeidsmigranten in België. Vrouwen werden in 'Vivre et Travailler en Belgique' niet aangesproken op hun arbeidspotentieel. Zij moesten de arbeiders als het ware *fixeren* (Khooijinian, 2007). Daarenboven moesten de gezinsherenigingen de demografische groei op peil houden. Als derde economische motivatie zorgde de vestiging van hele families dat het geld in België blijft, omdat de remittances dan niet vloeiden naar Turkije (De Gendt, 2014; Timmerman, 2008).

Er wordt bij de rekrutering van arbeiders ook expliciet op mannen ingezet. De officiële rekrutering had vooral oog voor de noden in de mijnen. Het zijn immers de mannen die ondergronds gaan. In 'Turkije aan de Leie' (2014) schrijft Tina De Gendt evenwel terecht dat er in Gent ook wel een alternatief was voor vrouwen, met de aanwezigheid van heel wat textielnijverheid. Over gastarbeidsters is in andere landen zoals Duitsland, Oostenrijk en Denemarken wel wat geschreven, in België is die bladzijde vrij blank (Kadioglu, 1997; Abadan Unat, 1982; Mirdal, 1984). Wanneer over vrouwelijke migranten geschreven werd, schreef men vanuit een bepaalde frame. De hamvraag die daar gesteld werd, was of de tewerkstelling van die vrouwen al dan niet leidde tot emancipatie (Abadan-Unat, 1977). In die zin paste dat vraagstuk binnen een soort van bevrijdingsdiscours van islamitische vrouwen (Kadioglu, 1997).

Het onderzoek in het kader van mijn masterthesis focust op Turkse vrouwen van de eerste generatie, die hier in de jaren zestig en zeventig arriveerden. Dat is meteen ook het enige criterium. Of ze werkten of huisvrouwen waren, was geen selectiecriterium, want ik heb vrouwen geïnterviewd die altijd gewerkt hebben, slechts enkele maanden gewerkt hebben, of helemaal niet.

Concreet wil ik in mijn thesis te weten komen wat de migratieverhalen van de Turkse vrouwen van de eerste generatie is. Mijn onderzoeksvraag is heel factueel en luidt als volgt: *Welke rollen vervulden de Turkse vrouwen van de eerste generatie die in de jaren zestig en zeventig arriveerden in Gent?*

Tijdens mijn onderzoek stelde ik vast dat de vrouwen verschillende rollen hebben vervuld, zowel in Turkije kort voor hun migratie, als in België kort na hun migratie. Die verschillende rollen bleven te vaak onderbelicht en ondergewaardeerd, omdat die rollen zich niet altijd bevinden op het domein van loonarbeid. Steunend op literatuur over reproductive labour meen ik echter dat het onbetaald werk dat deze vrouwen in de privésfeer van hun huishoudens leverden van groot belang was voor de andere familieleden die wel in loonarbeid konden uitwerken (Vertommen, 2019; Erel e.a., 2018).

In de volgende volgorde zal ik de verschillende rollen belichten:

- De vrouw als tijdelijk gescheiden vrouw in het dorp
- De vrouw als opvoeder
- De vrouw als huishouder
- De vrouw als arbeider
- De vrouw als netwerker

De onderzoeksvraag is bewust feitelijk, omdat het een perspectief is dat eigenlijk ontbreekt in de migratiegeschiedenis van die eerste generatie arbeidsmigranten met Turkse roots. Er zijn voor vijftig jaar arbeidsmigratie (in 2014) her en der tentoonstellingen opgezet, veelal gefocust op de arbeidsmigrant als man. De vrouw naast, of achter de man – laat staan de vrouw tout court – bleef onderbelicht vanuit academisch perspectief. Vrouwen waren niet het onderwerp van migratiestudies op zich, maar dienden om emotionele kleur toe te voegen aan het breder verhaal (Boyd & Grieco, 1998). Of erger, in andere gevallen werden ze aangegrepen om het mislukken van de integratie te beargumenteren (Erel e.a., 2018). Een aantal jaar geleden schreef historica Hajar Oulad Ben Taib (2013) onder het promotorschap van historica Anne Morelli een doctoraat aan de ULB over de eerste generatie Marokkaanse vrouwen in Molenbeek. In Gent beweegt er ook wat op dat vlak. Sociologe Amal Miri (forthcoming) is op dit eigenste moment onder het promotorschap van professor Chia Longman ook bezig aan een doctoraat over de eerste generatie Marokkaanse vrouwen.

Ik zal aan de hand van de verschillende rollen niet alleen hun leven na de migratie analyseren, maar ik heb ook aandacht voor hun leven als tijdelijke alleenstaande voor de gezinshereniging. Het is niet dat het leven van de Turkse migrantenvrouw begint bij de migratie. In het dorp waarvan ze afkomstig is, heeft ze vaak al meerdere rollen op zich moeten nemen. Vaak geboren in een dorpse omgeving,

waar ze ook naar school ging, doorgaans ook getrouwd is en er ook kinderen in het verhaal werden geschreven. Wanneer de man dan vertrekt, zal dat onvermijdelijk ook voor de vrouw die eerst achterblijft, een verandering in levensstijl en status betekenen. Een situatie die nogmaals verandert, wanneer ze haar man vervoegt.

Gaat het over genderverhoudingen, dan staat de deur naar het culturaliseren ervan wagenwijd open, en wordt het al eens een valdeur. Toch kunnen we niet voorbij aan de traditionele genderverhoudingen op het Turkse platteland, die we dan bestendig of getransformeerd zien in België. Vooral de patrilokaliteit binnen de Turkse familiale context, was een wezenlijk gegeven (Erman, 1982). Patrilokaliteit hield in dat men na de trouw gaat inwonen bij de ouders van de bruidegom, waardoor je uitgebreide gezinnen kreeg die uit drie generaties bestonden in plaats van twee zoals in het kerngezin (Kandiyoti, 1988). Het hoofd van dit uitgebreid gezin was de oudste man, namelijk de schoonvader. Daarna kwamen de zonen en de schoonmoeder in de rangorde van de macht. De ingetrouwde schoondochter deed het het slechtst in deze rangorde (Mirdal, 1984). Vrouwen internaliseerden die patriarchale machtsverhoudingen omdat de macht die vrouwen hadden binnen het gezin van cyclische aard is. Ze wisten met andere woorden dat ze die macht in overdracht zouden krijgen van hun schoonmoeders wanneer ze zelf schoonmoeders werden en de macht hadden over de echtgenote van hun zoon. Via hun zonen hadden die vrouwen eigenlijk een van de weinige vormen van controle over arbeidskracht en zekerheid voor de zorg op hun oude dag (Kandiyoti, 1988).

De migratie van de echtgenoot kon in kerngezinnen ervoor zorgen dat de achtergebleven vrouw het hoofd werd van het achtergebleven gezin. In die zin kon de achtergebleven vrouw door de migratie van haar man heel wat autonomie verkrijgen, omdat ze zich nu eenmaal fysiek ver van hem bevond om onder zijn controle te vallen. Bij patrilokale huishoudens, waarin de schoonvader het hoofd van het uitgebreid gezin is, verandert er op zich niet veel aan de genderverhoudingen. De achtergebleven schoondochter bleef dan onder de controle van haar schoonouders (Abadan Unat, 1977). In zulke uitgebreide gezinnen kon de migratie van de echtgenoot leiden tot verhoogde stress omwille van de trouw van de echtgenoot, de opvoeding van de kinderen en het rondkomen van het gezin (Abadan Unat, 1982).

2. LITERATUURSTUDIE

Volgens de sociologen Monica Boyd en Elizabeth Grieco (1998) is het discours over migratie mannelijk. De sociologe Mirjana Morokvasic (2014) stelt dat migratiestudies lange tijd ervan uitgingen dat de internationale migrant een economisch gemotiveerde jongeman was. Hun migratie werd door een structuralistische *rational choice theory* bekeken waarbij kosten en baten tegenover elkaar op rationele wijze dienen afgewogen te worden. Migratie van mannen wordt daarbij bestempeld als vanzelfsprekend en onproblematisch terwijl vrouwen worden gezien als een 'speciale' groep (Morokvasic, 2014).

De migratie van vrouwen werd dan gelinkt aan individuele, private of familiale redenen, terwijl mannelijke migratie als extern, publiek en economisch gedefinieerd werd. Op die manier werd mannelijke migratie de norm en vormden de vrouwen slechts een afwijking van diezelfde norm (Boyd & Grieco, 1998). Door vrouwelijke migratie af te spiegelen aan mannelijke migratie heeft men bovendien geen oog voor het feit dat mannen en vrouwen met een zichtbare migratieachtergrond niet op dezelfde manier behandeld worden op de arbeidsmarkt (Morokvasic, 2014).

Mannelijke migranten mogen dan wel de discriminatie op basis van etnie en migrantenstatus delen met vrouwelijke migranten, maar die laatste worden op basis van hun geslacht en veronderstelling van de gegenderde rolpatronen ook nog eens economisch uitgesloten op de arbeidsmarkt. Hun onderdrukking vindt plaats op het kruispunt van drie assen: etnie, klasse en sekse. Mannen en vrouwen met een zichtbare migratieachtergrond nemen allerminst een gelijke beginpositie in op de arbeidsmarkt (Morokvasic, 1984).

In haar baanbrekend artikel, waarin Morokvasic (1984) net vrouwen in kaart probeert te brengen in migratiestudies, stelt ze namelijk dat gegenderde onderdrukking en onderwerping in geen geval individuele zaken zijn of allerminst als uiting van persoonlijke relaties gezien kunnen worden. Een patriarchale mentaliteit valt niet zomaar terug te brengen tot het individu, ze is verankerd in het economische en ook in het juridische veld.

Naar aanleiding van de vijftigjarige migratie van gastarbeiders uit het Middellands Zeegebied schreven De Bock (& Caestecker, 2013) en De Gendt (2014) over de naoorlogse arbeidsmigratie naar de Arteveldestad. Ze maken daarbij duidelijk de keuze voor een meer bottom-up benadering, wat binnen die specifieke migratiegeschiedenis ongetwijfeld voor een toegevoegde waarde heeft gezorgd. Zowel De Bock, als De Gendt stellen tijdens hun mondelinge interviews vast dat de officiële rekrutering door de 'Arbeidsdienst voor de rekrutering van werknemers' niet het enige migratiekanaal was. Beide auteurs noteren dat minstens even veel arbeidsmigranten door middel

van een toeristenvisum -wat nu zoals illegale migratie bestempeld zou kunnen worden- naar België afzakten. Die zogezegde illegale immigratie stond België in tijden van economische groei oogluikend toe (De Bock & Caestecker, 2013). Volgens De Gendt (2014) gingen in die gedoogpolitiek economische motieven schuil. Indien arbeidsmigranten hier op eigen houtje naartoe komen, dan is de Belgische staat of de werkgever niet langer verantwoordelijk voor hun huisvesting of tewerkstelling, maar rusten deze twee belangrijke taken op de schouders van de arbeidsmigrant zelf. De Gendt (2014) doorpikt het officiële discours waarin beweerd werd dat de bedrijven helemaal naar Turkije getrokken zijn om arbeiders te rekruteren. Gelijktijdig met De Bock (2013) bracht ze de kettigmigratie naar Gent aan het licht, waarbij arbeiders door middel van hun oude netwerken uit het herkomstland op de hoogte worden gebracht van tewerkstellingsmogelijkheden en geholpen worden met hun huisvesting.

Beide auteurs focussen in hun werken wel degelijk ook op vrouwen. De historische monografieën die focussen op de eerste generatie migrantenvrouwen zijn echter schaars. Recenter staan de werken van historica Hajar Oulad Ben Taib (& Anne Morelli, 2013) en de sociologe Amal Miri (forthcoming) fris in het gehuegen gegrift.

Door te focussen op Turkse vrouwen van de eerste generatie arbeidsmigranten, wou ik een tweeledige, positieve invulling geven aan een gevoel van frustratie. Ten eerste heb ik het initiële discours over migratie ervaren als te eenzijdig mannelijk. Het is begrijpelijk dat er dat soort mannelijke ruis was, gezien de veelal 'mannelijke' documenten die de migratiegeschiedenis reconstrueerden. Zoals eerder gesteld, is het ook een geschiedenis van de migratie die in grote mate top-down werd verteld. Ook de officiële propaganda in die tijd hanteert een discours dat uitgesproken mannelijk is. Zo worden in de infobrochure 'Vivre et travailler en Belgique' louter de mannen aangesproken, op hun arbeidskracht. Het perspectief voor de vrouw gaat uit van afhankelijkheid en de kans dat ze, na enige tijd, via gezinshereniging de man vervoegt. (De Gendt, 2014). Volgens De Bock (& Caestecker, 2013) is gezinshereniging geen kaart die de Belgische staat als bij toeval trok. Enerzijds stabiliseert de gezinshereniging een anders wel heel erg mobiele groep arbeiders, anderzijds kent de gezinshereniging van kroostrijke families ook heel wat economische en demografische voordelen. Ten tweede ambieert mijn intellectuele frustratie ook een tegemoetkoming aan een overweging van abstractere aard. Waar er toch een focus ontstaat op de geschiedenis van de migrantenvrouwen, lijkt die gekenmerkt door een dichotomische en teleologische monoloog van emancipatie en pseudo-emancipatie (Abadan-Unat, 1977). Zo schreef de geschiedschrijving m.b.t. migrantenvrouwen zich in de traditie in van moderniseringstheorieën. Die associatie is niet vergezocht, omdat de emancipatietheorie evenzeer vertrekt vanuit de

dichotomische patstelling traditioneel-modern en de teleologische beweging naar emancipatie (Kadioglu, 1997).

In die discussies over emancipatie en pseudo-emancipatie geraken academici het maar niet eens over wat die migratie en tewerkstelling nu heeft betekend voor Turkse 'gastarbeidersvrouwen'. Volgens de Turkse historica Abadan-Unat (1977) zou de afbrokkeling van uitgebreide families na de migratie tot kerngezinnen in zekere zin hebben bijgedragen tot meer autonomie, ergo emancipatie van de Turkse vrouw. Abadan-Unat is echter voorzichtig in haar conclusie, want volgens haar is er geen pure omkering van genderrollen. De verandering neemt voor haar vaker de vorm aan van pseudo-emancipatie, waarbij het lijkt dat de vrouw enige vorm van agency heeft, maar het komt er eigenlijk op neer dat haar man het grotendeels voor het zeggen heeft.

Morokvasic (1984), Kadioglu (1997), en Mirdal (1984) daarentegen zijn het erover eens dat de tewerkstelling van vrouwen in zware en preciaire jobs net voor een dubbele belasting heeft gezorgd en in die zin niet als emancipatorisch beschouwd kunnen worden. Ayse Kadioglu (1997) gaat hier veel verder op in. Zij deed onderzoek naar Turkse vrouwen die in de jaren zestig naar Duitsland migreerden. In de Belgische context vermeldde ik reeds de brochure 'Vivre et travailler en Belgique' waarin vrouwen als afhankelijk werden gelabeld, lang voor hun migratie naar het bestemmingsland. Volgens Ayse Kadioglu veranderde er bitter weinig aan die positie eenmaal de vrouwen zich in het bestemmingsland bevinden. Na hun migratie werden ze ook als afhankelijke behandeld op de arbeidsmarkt. Hun loon wordt slechts als een aanvulling gezien. Arbeidsmarkteconomisch, is dat een gegeven dat dan als het ware automatisch wordt bestendigd. Die patriarchale ideologie heeft een invloed op de positie van de vrouw op de arbeidsmarkt, ongeacht de eventuele status als migrant. Het verschil is dat er voor de vrouw als migrant eigenlijk extra ruis optreedt. De politiek-legale dimensie van haar zogenaamd vanzelfsprekende afhankelijkheid, legitimeert immers die afhankelijkheidsstatus. De ondergeschikte positie van de vrouw wordt het voorwerp van acculturatie. Een zwakke positie, deels terug te brengen op juridische en economische aspecten, maar eigenlijk doordrongen van een *self fulfilling prophecy*.

Wat de stellingname ook is in dit debat, de academici meanderen altijd maar tussen twee polen: emancipatie en onderdrukking. Er lijkt geen ontsnappen aan dit dichotomisch en teleologisch model dat doordrenkt is door het moderniseringsdenken. Ofwel ben je geëmancipeerd, ofwel onderdrukt. In sommige gevallen ben je zelfs pseudo-geëmancipeerd, hetgeen doet denken aan het marxistische concept van *false consciousness*. In de geest van het enorm indrukwekkende en baanbrekende werk van Saba Mahmood (2001) wil ik voorbijgaan aan dit emancipatiediscours, omdat dat discours ontegenzeggelijk een waardeoordeel inhoudt. Mijn doel als historica is om te begrijpen welke overwegingen en motivaties er achter de migratie van die vrouwen zitten en niet om een

waardeoordeel te vellen over de emancipatiegraad van die motivaties. Als historica acht ik het aangewezen dat er wordt gefocust op het persoonlijk, vrouwelijk verhaal van de migratie. Het beeld dat ontstaat is er een van motivatie en overwegingen, niet een waardeoordeel gekleurd door een (verwachte) emancipatiegraad. Mondelinge geschiedenis als quasi-antropologisch verslag is bij uitstek geschikt, gezien de aard van de doelgroep.

Indien ik vrouwen zou selecteren op basis arbeidsmotivatie dan wenkt hetzelfde discours eigen aan vele voorgaande emancipatiedebatten. Het migratieverhaal van mannen werd in de voorbije decennia interessant en waard om op te tekenen bevonden louter vanuit economische overwegingen. Het migratieverhaal van vrouwen werd niet opgetekend, omdat zij slechts passief en afhankelijk waren als huisvrouw (Morokvasic, 1984). Wat zou het verhaal van de vrouw aan de spreekwoordelijke haard immers op kunnen leveren? Behalve de onvermijdelijke emotionele connotatie van gemis en verdriet, een obligate toevoeging aan het mannelijk discours?

Alsof die vrouwen geen interessante levens hebben geleid, die ook waard zijn om het onderwerp te vormen van onderzoek... Die minachting voor hun leven als huisvrouw is trouwens niets nieuws. Wanneer die rol wordt misprezen dan dient dat volgens de antropoloog-socioloog Caroline Moser (& Young, 1981) een bepaald doel. De arbeid van de huisvrouw produceert immers gebruikswaarde en diensten, die indien ze gekocht zouden worden op de markt, de lonen zouden doen stijgen. Volgens de feministische sociologe Maria Mies (2014) is het in het voordeel van het kapitalistisch systeem dat vrouwen onbetaald werk blijven doen. Huisvrouwen zorgen er met andere woorden voor dat de werkgevers lage lonen uitbetalen. Het onderwaarderen van vrouwenwerk ligt volgens de feministische sociologe Sigrid Vertommen (2019) aan de perceptie dat die arbeid gratis zou moeten aangeboden worden in naam van liefde voor het gezin en de gemeenschap.

Als we ons perspectief op het verhaal van de Turkse migrantenvrouwen navenant bijstellen, verruimt dat onze focus. De rol die ze vervulden in het huishouden is niet per definitie terug te brengen tot achterliggende tradities, hun geloof of de houding van hun echtgenoten, die hen dan verbieden uit te gaan werken. Het komt erop aan, gelijk oog te hebben voor de vastgeroeste denktrant in de patriarchale ideologie, zoals ze werd veruitwendigd door het patronaat en de overheid (Erel e.a., 2018; Vertommen, 2019). Het culturaliseren van de privérol die de vrouwen speelden, maakt niet alleen blind voor institutioneel racisme en seksisme, die als tegenreactie het huishouden noodgedwongen transformeerden in een safe haven, maar miskent ook dat het huishoudelijk werk ook werk is, dat een wezenlijke impact had op het slagen van het eigen migratietraject, maar ook dat van de echtgenoot, kinderen en andere familieleden (Inowlocki & Lutz, 2000; Vertommen, 2019; Kadioglu, 1997).

3. Methodologie

De keuze voor de methode van mondelinge geschiedenis was evident. De archieven van onderuit met betrekking tot de naoorlogse arbeidsmigratie zijn verspreid en in veel gevallen in bewaring bij privépersonen (De Gendt, 2019). De mondelinge geschiedenis kan een uitstekende methode zijn voor groepen in de maatschappij die over het hoofd werden gezien. Ze kan een *history from below* bewerkstelligen. De radicaal sociale oorsprong van de mondelinge geschiedenis wordt duidelijk in het feit dat het een platform verleent aan zij die kwetsbaar zijn voor politiek geweld en uit de officiële geschiedschrijving dreigen te verdwijnen (Jessee, 2018).

De uitdagingen van deze methodiek waren veelvoudig. In haar reflexieve essay over de 'native' onderzoeker stelt de sociologe Nadia Fadil (2003) dat vaak ten onrechte gedacht wordt dat onderzoekers, die een culturele achtergrond met respondenten delen, gemakkelijker toegang zouden hebben tot die respondentengroep, omdat ze veel mensen zouden kennen en de taal beheersen. Dit is geenszins generaliseerbaar tot alle 'native' onderzoekers.

Dat beseftte ook historica Stacey Zembrzycki (2009), die onderzoek deed naar de Oekraïense gemeenschap in de Canadese stad Sudbury. Omwille van stille archieven besloot ze interviews af te nemen. Tot haar grote verbazing reageerde niemand op haar oproep voor respondenten in de lokale streekkrant. In haar wondermooie essay beschrijft ze hoe haar Oekraïense grootmoeder ('baba') de sleutelfiguur werd tot Oekraïense getuigen en haar onderzoek.

Ik kwam tijdens mijn onderzoek voor een vergelijkbaar probleem te staan. Net zoals Zembrzycki was ik bekend met de Turkse *imagined community* (Anderson, 2006). Ik was er niet in opgegroeid en was nooit actief binnen het verenigingsleven. Ik had geen Turkse grootmoeder, die me eventueel tot haar generatiegenoten zou kunnen leiden. Door de leeftijd (70-plus) en ongeletterdheid van mijn potentiële respondentengroep kon ik niet rekenen op sociale media of online surveys. Het merendeel van mijn respondenten vond ik door mond op mond reclame bij mijn eigen kennissen. Ik mocht moeders, grootmoeders en schoonmoeders interviewen van mensen in mijn persoonlijk netwerk. De zoektocht naar respondenten verliep echter niet zonder slag of stoot. Ik had gerekend dat een respondent me zou leiden tot andere respondenten. Het befaamde sneeuwbaaleffect dus, maar dat was buiten mijn respondenten gerekend. Daarnaast stopten de uitdagingen niet wanneer ik een respondent vond. Ik moest de vrouwen vaak overtuigen van het belang van het schijnbaar alledaags verhaal dat ze hadden te vertellen. Dan nog stelden sommige van hen mij voor om eerder met hun man te praten. Zoals Zembrzycki (2009) stelde, hielden de vrouwen er een andere overtuiging op na van wat waard was om herinnerd te worden.

Tijdens mijn zoektocht realiseerde ik me snel dat vrouwen een terechte wantrouwen koesterden tegen mijn intenties. Deze groep vrouwen, maar ook de bredere 'migrantengemeenschap' kwamen al verschillende keren negatief in beeld (Blommaert, 1992). Dit wantrouwen kwam al in het onderzoek van psychologe Gretty Mirdal (1984) voor. In haar onderzoek naar Turkse gastarbeidersvrouwen in Denemarken kwam Mirdal tot de vaststelling dat de vrouwen door hun precare legale status erg terughoudend waren en schrik hadden voor de autoriteiten. In mijn eigen onderzoek probeerde ik aan dit wantrouwen op twee manieren tegemoet te komen. Enerzijds verzekerde ik de vrouwen dat de interviews anoniem verwerkt zouden worden, anderzijds combineerde ik de methodiek van mondelinge geschiedenis met participatieve observatie. Die participatieve observaties vonden gedurende de maanden januari en februari minimaal tweemaal per week plaats in VZW Manooeuvre, waar ik met vrouwen van de eerste generatie samenkwam om handwerk te doen onder leiding van Chris Rotsaert en Elien Ronse.

Historici Koen Aerts en Nico Wouters stellen dat mondelinge geschiedenis "een bricolage" van verschillende onderzoekstechnieken is, waarin maatwerk centraal staat (Aerts en Wouters, 2014). Dit maatwerk achtte ik cruciaal voor de veilige setting, die volgens Aerts en Wouters voorwaardelijk is voor een open gesprek. De feministische sociologe Ann Oakley (1981) schreef dat het best mogelijke interview afgenomen wordt wanneer het steunt op een niet-hiërarchische relatie tussen geïnterviewde en interviewer. Die hiërarchische relatie tussen de overgeschoolde interviewer en niet klassiek geschoolde vrouwen probeerde ik via mijn participatie aan de handwerksessies weg te werken. Ik wou op die manier vooral mijn engagement en interesse tonen om bij te leren van de vrouwen. Mijn doel was om er vrouwen te vinden voor mijn onderzoek.

Algemeen wordt aangenomen dat bij mondelinge geschiedenis een zeker machtsonevenwicht is tussen de geschoolde en machtige interviewer en de ongeschoolde en machteloze respondent (Mirdal, 1984). Ik ga niet helemaal akkoord met die stelling. In zekere zin was er een machtsonevenwicht tussen de geïnterviewde vrouwen en mezelf. Ik ben hooggeschoold en het merendeel van de vrouwen was -zoals reeds vermeld- analfabeet. De vrouwen boden me echter toegang tot een wereld die allang niet meer bestaat. Zonder hun herinnering zou ik niet weten hoe het leven voor een twintigjarige in de jaren 60 in een afgelegen Turks dorp in de provincie Afyon eraan toe zou gaan. Zonder hun deelname en welwillendheid om mij van die waardevolle informatie te verschaffen zou dit onderzoek simpelweg niet mogelijk zijn. Daarenboven grepen ze mijn positie van jonge ongetrouwde vrouw vaak aan om mij ongevraagde raadgevingen te geven als oudere wijze vrouw. Als 'native' onderzoeker had ik niet per se gemakkelijker toegang, maar ik kon het machtsonevenwicht wel makkelijker doorbreken. De vrouwen keerden de rol van van geïnterviewde en interviewer vaak om door mij vragen te stellen over mijn opleiding, liefdesleven en familie.

Hoewel dit soms voor ongemakkelijke momenten zorgde tijdens het interview probeerde ik toch te antwoorden op sommige van die vragen. Zoals Ann Oakley (1981) in haar eigen invloedrijke essay reeds zei, vind ik een afzijdige en kille houding onethisch wanneer je onderzoek doet naar een groep vrouwen die niet anders dan geobjectiveerd werden in het populair discours (Erel e.a., 2018).

Tijdens de interviews was er vaak een familielid aanwezig. Zij schepten een vertrouwenssfeer en hadden vaak een faciliterende rol. Ik gebruikte een thematische vragenlijst met betrekking tot de verschillende levensfasen van de vrouw. Ik deed tien directe interviews gedurende de periode september 2019 tot juni 2020, met een onderbreking gedurende de maanden maart, april en mei tijdens de coronacrisis. Ik heb getwijfeld tussen de methode van 'life history interviews' en directe interviews, maar koos uiteindelijk voor de laatste werkwijze. De vragen waren nodig, omdat de respondenten vooraf gevormde ideeën hadden van hetgeen dat ik wou horen. De anekdotische verhalen over het aftands beluikshuisje en hoe het vroeger ondanks de armoede allemaal beter was, hoorde ik meer dan een keer (Neslihan Dogan interviews, 2019 – 2020). De interviews werden eerst getranscribeerd en vervolgens werden delen gelabeld volgens de informatie die ze bevatten. Zo had je bijvoorbeeld voor het onderdeel "De vrouw als arbeider" de labels "werkgelegenheid", "werkloosheid", "collegialiteit", "rivaliteit" (etc.). De gelabelde citaten met betrekking tot arbeid uit verschillende interviews werden dan samengebracht en de literatuur werd getoetst (Mortelmans, 2013).

4. DE VROUW ALS TIJDELIJK ALLEENSTAANDE

4.1 Arbeidservaring in het dorp

De huidige onderzoeken over de Turkse vrouwen van de eerste generatie stelden de volgende vraag: leidde de migratie van de vrouwen tot hun emancipatie? Het antwoord op die vraag was stevast een nee. De reden lag aan de beperkingen die vrouwen door hun omgeving en leefmilieu opgelegd kregen (Abadan-Unat, 1977).

Via arbeid zouden vrouwen zich een aantal belangrijke vaardigheden eigen maken zoals discipline, tijdsbewustzijn en punctualiteit. Ze zouden ook deelnemen aan de vakbond en toegang krijgen tot sociale zekerheid. Volgens Abadan-Unat zouden die vaardigheden ontbreken voor hun migratie (Abadan Unat, 1982). Ik ga niet akkoord met die bewering, omdat de vrouwen die ik interviewde reeds bekend waren met de voornoemde competenties (Neslihan Dogan interviews, 2019 – 2020).

De arbeidsmigranten in België, kwamen overwegend uit onderontwikkelde gebieden waarin landbouw de hoofdactiviteit was (De Gendt, 2014; Akgündüz, 2008). Zeven van de tien vrouwen die ik interviewde hadden zelf frequent op het platteland gewerkt (Neslihan Dogan interviews, 2019 –

2020). De vrouwen konden me heel precies vertellen welke activiteiten ze deden op het land. Als je je daarenboven realiseert dat er weinig gemechaniseerde toestellen voor handen waren om het land te bewerken, kan je niet anders dan besluiten dat het werk dat deze vrouwen verrichten zwaar was (Timmerman, 2018).

Gönül vertelde in het begin van het interview uitgebreid over haar dagelijkse taken op het platteland.

Gönül: Nee, we spitten niet de aarde om. De aarde bleef liggen. Er was gras. Het gras laadden we in de kar. We legden het dan te drogen. Na twee of drie dagen rolden we het gedroogd gras in hooibalen. We hadden een dorskast die het kaf van de koren scheidde. Het kaf kwam dan los van de korrels. We mengden dat dan met de tarwe. Wanneer de wind waaide... Er was veel werk, mijn kind! (...) De wind verplaatste dat [het kaf]. Wanneer de wind het kaf niet verplaatste, deden wij dat. Het mengsel waaide naar de ene kant, het gras naar de andere. We hadden een zeef. Zo scheidde we de tarwe van het afval. We veegden dan met een borstel. We deden de tarwe dan in een zak. De zakken stapelden we dan op en die werden dan 's winters opgegeten. We aten nooit kant-en-klaar.

Interview met Gönül, 22/11/2019

Gönül legt op een ietwat verwarrende manier uit hoe ze het kaf van de koren scheidde. Dit is een onderdeel van de arbeid die ze op het land verrichtte. Ze vertelt dat ze met een os op het land werkte en de zaadjes strooide over de aarde. Al die verschillende werkzaamheden hangen heel hard samen met een tijdsbewustzijn. Je kan niet eender wanneer zaden zaaien of gewassen oogsten. Alles moet op het juiste moment gebeuren. Punctualiteit was doorgaans heel belangrijk. De vrouwen werkten niet alleen op het land, maar moesten zich ook ontfermen over het huishouden en kinderverzorging.

Deze vrouwen woonden in bij het gezin van hun man. Dat wil zeggen dat men uitgebreide gezinnen krijgt waarin drie generaties samenwonen: schoonouders, kinderen en hun partners en kleinkinderen. Het principe waarin de bruid intrekt bij de familie van haar partner noemt men 'patrilokaliteit' (Kandiyoti, 1988). Een uitgebreid gezin brengt ook uitgebreide huishoudelijke taken met zich mee. Zeker als ze de jongevrouw terechtkomt in een huishouden waarin zij huwt met de oudste zoon en er ook jongere kinderen aanwezig zijn in de familie (Abadan Unat, 1982). Een speciale rol valt dan op de schouders van de oudste schoondochter. Zij zal zich niet enkel ontfermen over het huishouden, maar ook de overige kinderen thuis (Erman, 1998; Fisek & Sunar, 2005).

Gönül getuigt over dat belastend werk:

Gönül: Ik heb haar drie maanden borstvoeding gegeven, maar dan heb ik moeten stoppen. Er was heel veel werk. Mijn schoonbroer trouwde en ik kon me niet zo sterk meer bezighouden met het kind.

Er was heel veel werk, mijn kind. Ik ging de koeien melken. Ik maakte brood. Ik deed ook de afwas. Ik had geen tijd meer om me enkel met het kind bezig te houden.

Interview met Gönül, 22/11/2019

Gönül ging zodanig gebukt onder haar huishoudelijke taken dat ze vroeger is moeten stoppen met de borstvoeding. Ze had er simpelweg geen tijd meer voor. De huishoudelijke taken, maar ook de zorg voor het vee leidden tot het vervroegd stopzetten van de borstvoeding. Gönül getuigt een aantal momenten ervoor dat ze ook heeft gezorgd voor de kleine broer en zus van haar echtgenoot

Wanneer ik een andere respondent, Elif, vraag hoe een doorsnee dag eruit zag als getrouwde vrouw in het dorp, deed ze de volgende uitspraak:

Elif: We kweekten watermeloenen en meloenen. We spitten de aarde om met mijn schoonmoeder en schoonbroer. We spitten de aarde om. Zo verstreek de tijd. We maakten het huis schoon. We maakten zelf brood, omdat de vrachtwagens hier geen brood brachten. We maakten het brood met de hand. We maakten ons brood thuis. Zo verstreek onze tijd. De waterbronnen lagen ver van ons huis. We haalden daar water. We dweilden en kuisten het huis. De stoep kuisten we ook. De waterbronnen waren ver verwijderd. Toen bestonden kranen niet in huizen. De waterkranen waren buiten en daar haalden we dan water met bidons.

Interview met Elif, 19/09/2019

Elif vertelde over de verschillende taken die ze had. De taken varieerden van op het land werken, tot voedselverwerking, watervoorziening en schoonmaak. Ze kwam op een dag zelfs uren tekort om al dit werk te doen. Het klopt niet dat deze vrouwen pas na hun migratie en tewerkstelling in het bestemmingsland zich discipline, punctualiteit en tijdsbewustzijn zouden eigen maken. Elke taak moest immers op het juiste moment gedaan worden. Je kon bijvoorbeeld geen water gaan halen van de afgelegen kraan in het dorp op elk moment van de dag. Als vrouw hoorde het ook niet dat je 's avonds laat naar de rivier gaat om kleren te wassen (Mirdal, 1984). De taken hebben hun volgorde.

Door te stellen dat vrouwen zich de bovenstaande competenties pas op de werkvloer in het bestemmingsland toe-eigenden, maakt men tabula rasa met het leven, dat de vrouwen reeds geleid hadden in hun dorpen. Alsof hun levens pas zouden beginnen na de migratie. Die foute inschatting past geheel binnen de historische traditie waarin reproductief werk niet naar waarde geschat wordt (Vertommen, 2019). In die visie wordt de reproductieve arbeid die vrouwen verrichten niet gezien als arbeid, maar louter als activiteit (Mies, 2014). De minachting van huishoudelijk werk heeft een doel. Het zorgt ervoor dat de lonen op de arbeidsvloer laag kunnen blijven. Indien dit werk extern uitbesteed zou worden, zouden de diensten meer geld kosten, waardoor ook de lonen zouden

moeten stijgen (Moser & Young, 1981). Aangezien dit werk toe-eigenen in de private sfeer gebeurt, is er een onwil in de publieke sfeer om die arbeid te erkennen (Vertommen, 2019). Dit heeft tot gevolg dat de het reproductief arbeid die vrouwen verrichten binnen de vier muren van hun huishoudens veelal onzichtbaar blijft (Erel e.a., 2018).

Bovendien stelt de professor psychologie, Gretty Mirdal (1984), die onderzoek deed naar stress en noden van Turkse vrouwen van de eerste generatie in Denemarken, dat de verschillende soorten taken aangepaste arbeid vroegen. Die verschillende soorten arbeid structureerde hun dag. Ze stonden in voor de arbeid op het land, het vee, het huishouden, voedselvoorziening en kindercare. Na hun migratie vielen verschillende arbeidsvormen weg, waardoor een groot gat ontstond in de dagplanning van die vrouwen. Dat gat wordt gedicht met de tewerkstelling buitenshuis na de migratie. Voor vrouwen die niet buitenshuis werkten ontstond volgens Mirdal (1984) een groot gevoel van nutteloosheid en isolatie door het verlies aan structuur.

4.2 Het patrilokaal huishouden

Migratie zou de vrouwen niet alleen introduceren aan een werkcultuur, maar ze zou ook een potentieel inhouden tot meer zelfstandigheid en vrijheid (Abadan-Unat, 1977). In dit onderdeel neem ik die evaluatie onder de loep. Ik bekijk de constructie van het patrilokaal huishouden.

De huwelijken waren vaak patrilokaal en door de ouders zelf geïnitieerd (Erman, 1998). Het patrilokaal huishouden hield in dat de bruid na het huwelijk gaat inwonen bij de familie van haar partner. Het huishouden bestond dan uit een uitgebreid gezin van drie generaties, waaronder: de schoonouders, het koppel en hun kinderen. In principe had de oudste man in het gezin de autoriteit over de andere gezinsleden (Sunar & Fisek, 2005). Niet enkel was er een hiërarchie op basis van sekse, maar ook op basis van generatie. Naast de oudste man des huizes was de kersverse bruid ook ondergeschikt aan de schoonmoeder (Kandiyoti, 1988).

Daarnaast was er ook een sterke seksuele seclusie binnen het gezin, waarbij de bescherming van de eer van vrouwen de taak was van mannen in het gezin en bij afwezigheid van de mannen de verantwoordelijkheid van de schoonmoeder (Erman, 1998, 153). Die eer wordt intact gehouden door de bewegingsruimte van vrouwen zoveel mogelijk te beperken. Vooral contact met mannen, met wie ze geen familiebanden delen, is uit den boze (Sunar & Fisek, 2005). Een totale seclusie is echter voor arme gezinnen op het platteland en de stad niet mogelijk, omdat arme gezinnen het zich financieel niet kunnen veroorloven de vrouwelijke arbeidskrachten links te laten liggen (Olson, 1982).

De patrilokale samenstelling van het gezin had ook tot gevolg dat Turkse huwelijken deels ook sombere aangelegenheden zijn. Wanneer je echtgenoot in een andere dorp of stad woonde, werden

de kansen dat de bruid haar familie na de trouw zag schaars, waardoor vrouwen zich geïsoleerd konden voelen (Timmerman, 2008). De kans om de banden met je familie te onderhouden was hoger wanneer je trouwde met een man uit hetzelfde dorp. Dat fenomeen noemt men endogamie (Kandiyoti, 1988).

Het patrilokaal gezin kon zorgen voor een verhoogde controle op de vrouw, omdat ze niet alleen onder de autoriteit van de mannen in het gezin viel, maar ook onder de autoriteit van haar schoonmoeder. (Erman, 1998). Patrilokaliteit bezorgde de vrouw ook een aantal voordelen. De opvoeding van de kinderen rustte dan niet alleen op de schouders van het koppel, maar was daarnaast de taak van andere familieleden. Verder werden de huishoudelijke taken ook verdeeld tussen de verschillende vrouwen van het gezin. Het was vooral in dit opzicht dat vrouwen uitdagingen ervoeren na hun migratie. Daarnaast was er ook een groot gevoel van isolement en eenzaamheid wanneer dat patrilokaal huishouden veranderde in een kerngezin na de migratie (Kadioglu, 1997).

Natuurlijk waren de lusten en lasten in het patrilokaal huishouden ook verdeeld onder de verschillende vrouwen en generaties. Ayse, vertelde me dat ze geen schoonmoeder had, maar dat haar oudste schoonzus de rol van schoonmoeder op zich nam. Aangezien haar schoonzus vruchtbaarheidsproblemen had, ontfermde zij zich over Ayse's kinderen. Op die manier kon Ayse zich meer bezighouden met het onderhoud van het kleinvee en het huishouden (Interview met Ayse, 23/01/2019). Aanvankelijk was de aangetrouwde schoondochter en bij uitbreiding schoonzus een wildvreemde in het patrilokaal huishouden, maar al snel groeien banden van affectie en samenwerking (Olson, 1982). Meer nog, wanneer dit patrilokaal huishouden na de migratie gereduceerd wordt tot een nucleair kerngezin is het net die steun in het huishouden en de kindercare, die gemist wordt door de gemigreerde vrouwen (Kadioglu, 1997).

Een respondent, Dicle, vertelde in onderstaande quote zelfs dat ze na het huwelijk met haar man zich niet bezighield met het huishouden.

Dicle: Toen mijn echtgenoot migreerde, was ik ziek en hield ik me niet veel bezig met het huishouden. Ik voelde me daar niet prettig over.

Interview met Dicle, 18/09/2019

Het verhaal van Dicle is interessant, omdat zij sinds een heel jonge leeftijd leed aan reuma. Haar medische toestand was voor haar man de motivatie bij uitstek om te migreren. Omwille van die reden stond Dicle ook achter haar partners beslissing. Daarenboven beweerde Dicle tijdens het interview stellig dat zij haar man zelf aanzette tot migratie en dat het dankzij haar zus was dat haar

partner kon migreren. In ieder geval had Dicle erg veel geluk gehad met de familie van haar man. Haar schoonouders reageerden met veel begrip op haar medische toestand en waren niet veeleisend over het huishouden. Haar schoonfamilie hielp haar vaak met de kindercare, het koken en de rest van het huishouden. Die hulp miste Dicle na haar migratie.

Gönül maakte een gelijkaardige evaluatie van het patrilokaal huishouden waarin ze zich bevond. Haar patrilokaal gezin verschilde wat van het traditioneel patrilokaal huishouden. Het traditioneel patrilokaal gezin bestond uit drie generaties (Kandiyoti, 1988). Het gezin van Gönül bestond uit vier generaties. Dit gegeven was heel gunstig voor Gönül. Ze vertelde reeds dat er heel veel werk te doen was op het land, maar ook in het huishouden. Daarom had Gönül de borstvoeding van een van haar kinderen vroegtijdig moeten stopzetten. Gönül vertelde echter dat het feit dat de inwonende schoonmoeder van haar schoonmoeder haar toch wel ontlastte van een aantal huishoudelijke verantwoordelijkheden.

Gönül: Die vrouw [schoonmoeder van schoonmoeder] heeft me ook erg veel geholpen. Zij deed mijn afwas of kookte eten voor me. Zij ging niet te pas en te onpas naar buiten.

Interview met Gönül, 22/11/2019

De vele extra leden, die het patrilokaal gezin had, zorgden er ook voor dat het werk ook zwaarder was. Zeker als het patrilokaal huishouden ook een minderjarige schoonzussen- en broers telde. Gönül vertelde reeds dat ze voor de minderjarige kinderen van haar schoonmoeder heeft gezorgd. Haar aanwezigheid in het huishouden was gunstig, want op die manier ontlastte ze haar schoonmoeder van die taak en kon ze zich bezighouden met het werk op het land. Een andere respondent, Canan, had een gelijkaardige ervaring:

Canan: Eerst kon ik niet studeren door mijn broers. Daarna werd ik gehinderd door de kinderen van mijn schoonmoeder, voor wie ik moest zorgen. Ze had drie dochters en een zoon. Het oudste kind was tien jaar. Ik heb voor ze gezorgd. Ik heb ze altijd gewassen. Ik heb voor ze allemaal gezorgd. Er was veel armoede. Mijn grootvader was herder van andermans schapen.

Interview met Canan, 06/02/2020

In het patrilokaal huishouden waarin Canan zich bevond, waren de taken evenzeer verdeeld. Canan ontfermde zich over de kinderen van haar schoonmoeder. Aangezien het oudste kind tien jaar oud was en de drie andere kinderen jonger dan tien, was er wel wat werk aan de winkel.

In zekere zin betekende de migratie van jonge koppels het einde van het patrilokaal huishouden. De overgang van het patrilokaal huishouden in het kerngezin zou ervoor zorgen dat de controle op de

vrouw in zekere zin vermindert. De vrouw viel immers niet langer onder controle van de verschillende mannelijke en vrouwelijke gezinsleden van het patrilokaal huishouden, maar simultaan verloor ze ook de steun in het huishouden en kinderopvang (Olson, 1982; Kadioglu, 1997). Terwijl Gönül, Dicle en Ayse het werk verdeeld zagen en zich gesteund voelden in dit uitgebreid huishouden, voelde Canan toch eerder de lasten (Neslihan Dogan interviews, 2019 – 2020).

4.3. Achtergebleven vrouw en de veranderingen met betrekking tot genderstatus

Het patrilokaal huishouden liep zeker niet overal op wieltjes. En al zeker niet na de migratie van de partner waardoor de vrouw alleen achterbleef in het dorp met de rest van haar schoonfamilie. In sommige gevallen leidde die situatie ook tot spanningen, eenzaamheid en ontbering (Erman, 1998). Elif getuigde daarover.

Elif moest van haar schoonbroer een brief in eigen naam versturen waarin ze geld vroeg aan haar echtgenoot. Elif weigerde dit te doen. Haar echtgenoot was tenslotte toch de broer van haar schoonbroer? Waarom vroeg hij het hem niet direct in eigen naam? Ze had het gevoel dat haar schoonbroer misbruik maakte van de situatie (interview met Elif, 19/09/2019). De Gendt (2014) ondervond dat achtergebleven vrouwen een verandering in hun status doorliepen, omdat ze nu als de echtgenoten van de Europese arbeidsmigranten beschouwd werden. Dit speelde ook een rol in hoe Elif gepercipieerd werd door haar schoonfamilie. Het leidde zelfs tot ruzies thuis. Die spanningen waren heftig, want ze leidden ertoe dat Elif meermaals de steun van haar eigen vader opzocht in het dorp. Dit was mogelijk aangezien Elif met iemand was getrouwd uit haar eigen dorp. Dit gegeven noemt men het endogeen huwelijk. In die zin was er geen totale breuk met Elifs eigen familie na haar huwelijk (Kandiyoti, 1988).

Elif: Na mijn trouw ging ik er inderdaad ook langs. Ik huilde. Wanneer ik huilde, maande mijn vader me aan om niet te huilen. Indien je zou scheiden van je man, zou je echt niet op je gemak zijn in zo'n klein dorp. Daar wordt veel gepraat. Ze zeggen dan: "Als ze inderdaad een goede vrouw was dan zou ze bij hem gebleven zijn." Dan vraag ik je: waar was mijn man? Met wie moet je overeenkomen wanneer je man er niet is? Waar is het eten? Ik heb erg veel afgezien. Ik heb erg veel geleden. En ik lijd nog steeds. Ik heb ook niemand meer. Mijn leven was erg moeilijk. Ze zijn allemaal gestorven en ik bleef alleen achter.

Interview met Elif, 19/09/2019

Elif is zeker niet de enige die een achteruitgang van haar levensomstandigheden en een verandering van haar status meemaakt na de migratie van haar man. Abadan-Unat (1982) schreef dat mannen in Turkije op dat moment de voornaamste broodwinners zijn. Al namen de vrouwen deel aan het

agrarisch productieproces, de mannen bleven de tussenpersonen tussen het huishouden en de markt. Die toestand veranderde aanzienlijk wanneer vrouwen achterbleven (Erman, 1998). Elif werkte als dagloner op het veld van iemand anders om wat bij te verdienen.

Cemile vertelde een gelijkaardig verhaal (interview met Cemile, 18/12/2019). Toen haar man naar Gent vertrok op uitnodiging van zijn vader en nonkel, bleef Cemile met haar schoonmoeder alleen achter in het dorp. Er was geen man des huizes. Cemile's schoonmoeder was het hoofd van het gezin en nam de taken van haar zoon op zich. De grootvader van Cemile's echtgenoot bracht af en toe een bezoekje om te zien of de dames het goed stelden. Geld afhalen, boodschappen doen in Emirdag of producten verkopen op de markt waren voortaan de verantwoordelijkheid van Cemile's schoonmoeder (interview met Cemile, 18/12/2019) De restricties op de mobiliteit van de vrouwen verminderen naarmate ze hun reproductieve capaciteiten verloren (Erman, 1998).

Bovendien vertelde Cemile dat haar man regelmatig geld stuurde naar Turkije zodat zij en haar schoonmoeder konden voorzien in hun levensbehoeften. Ze gaf echter toe dat dit niet volstond. Cemile ging voor ze trouwde als dagloner op het land werken. Toen ze trouwde, stopte ze ermee, omdat haar echtgenoot dat niet langer wilde. Wanneer haar echtgenoot echter naar België vertrok, moest Cemile een manier vinden om te overleven. Ze ging terug aan de slag als dagloner. Cemile vertelde dat ze haar loon dan afstond aan haar schoonmoeder opdat zij dan inkopen kon doen in Emirdag (interview met Cemile, 18/12/2019). We zien dat voor beide dames er een aantal rollen veranderden. De man was met andere woorden niet de voornaamste kostwinner en werd op dat moment vervangen door Cemile en haar schoonmoeder.

Canan vertelde evenzeer dat ze samen met haar schoonmoeder als dagloner ging werken toen haar man migreerde. Met hun loon kocht het tweetal dan een volle gasfles, wat bloem en olie (interview met Canan, 06/02/2020). Hier zien we alweer dat de vrouwen opnieuw broodwinners werden in afwezigheid van de man des huizes (Kadioglu, 1997).

5. DE VROUW ALS OPVOEDER

5.1 Moederschap als burgerschap?

De tweede rol die ik zal bespreken is die van van opvoeder. Ik kies resoluut voor het woord "opvoeder" in plaats van "moeder" omdat er ook vrouwen besproken worden die kinderen opvoeden, maar daarom niet noodzakelijk hun biologische moeders zijn. Voor de inclusiviteit koos ik voor de label "opvoeder".

De totale onderschatting en minachting van de reproductieve taken van vrouwen was niet alleen terug te vinden in de huidige literatuur over migrantenvrouwen, maar ook in vrouwenstudies tout court. De benadering waarbij het huishoudelijk werk van vrouwen onzichtbaar werd gemaakt, werd reeds bekritiseerd door sociologe Mirjana Morokvasic (1984). Morokvasic onderzocht de migratie van vrouwen na de val van de Berlijnse Muur. In haar invloedrijk artikel stelde ze dat vrouwen altijd al gewerkt hebben. Wat echter gaandeweg veranderde, was of het werk dat vrouwen op verschillende momenten in hun leven verrichtten als economische activiteit werd erkend. Vrouwen konden thuis kleren maken, seizoensarbeid verrichten of passen op de kinderen van andere vrouwen en dan nog worden zij als huisvrouwen bestempeld, terwijl ze wel degelijk arbeid verrichtten. Morokvasic stelde dat het werk dat vrouwen buitenshuis verrichtten, bijvoorbeeld in de zorg, een verlengstuk was van het werk dat ze thuis doen of het werd in ieder geval zo geïnterpreteerd. Ze stelde daarom dat er een onderlinge relatie was tussen de exploitatie die vrouwen thuis en op de werkvloer ervaren (Morokvasic, 1984, 888). De feministische sociologe Maria Mies (2014) ging daarnaast net iets verder in dan Morokvasic wanneer ze de miskennis van huishoudelijk werk veroordeelde. Zij stelde dat het gelijkstellen van het werk, dat vrouwen naast de werkvloer verrichtten, aan huishoudelijk werk de arbeidskosten drukte. Omwille van die reden zou internationaal kapitaal vooral geïnteresseerd zijn in vrouwen.

Om het werk van vrouwen naar waarde te schatten werden huishoudelijke taken zoals koken, schoonmaken en kindercare 'reproductieve arbeid' genoemd. De sociologe Umut Erel (e.a., 2018) vond de onzichtbaarheid van reproductieve arbeid onterecht. Ze beweerde dat vrouwen die thuis reproductieve arbeid verrichtten op een gerichte manier bijdragen aan de sociale welvaart. Meer nog deze vrouwen zouden aan burgerschap doen. Erel (e.a., 2018) stelde namelijk dat vrouwen aan cultureel werk doen wanneer ze sociale en culturele praktijken van zowel het land waarin ze wonen, als het land dat ze verlaten hebben, doorgeven aan hun kinderen. Ze geven niet klakkeloos de culturele en sociale gebruiken van het land van herkomst door in een vernieuwde situatie. Ze onderhandelen in de betekenissen van specifieke culturele vormen en creëren op die manier nieuwe culturele vormen.

Ondanks de positieve bijdragen die vrouwen leverden met hun reproductieve arbeid, werd dit gegeven ondergewaardeerd. Daarenboven werden ze in het publieke discours als hinderend beschouwd voor de integratie van hun kroost (Erel e.a., 2018). De taalkwestie is daar een duidelijk voorbeeld van (Inowlocki & Lutz, 2001). Diezelfde essentiële reproductieve arbeid -die in de private sfeer van het huishouden gebeurde- was paradoxaal vaak de reden waarom burgerschap aan deze vrouwen werd geweigerd. Om dat discours te doorbreken moet men ervan bewustzijn zijn dat de burgerschapsrol van vrouwen die reproductieve arbeid uitoefenen zich vaak niet beperkt tot hun

eigen kinderen. In bepaalde gevallen pasten vrouwen ook op de kinderen van andere vrouwen, zodat zij konden studeren of productief arbeid verrichten (Erel e.a., 2018). In mijn eigen interviews waren er inderdaad ook vrouwen die zichzelf opofferden en thuisbleven om voor hun eigen kinderen, maar ook voor die van anderen te zorgen, zodat andere vrouwen buitenshuis konden werken (Neslihan Dogan interviews, 2019 – 2020).

De sociologen Erel (e.a., 2018) en Vertommen (2019) zagen in het huishoudelijk werk dat moeders uitvoerden een terrein voor vezet en agency. Hun reproductieve arbeid creëerde een veilig toevluchtsoord voor vrouwen van kleur en hun gezinnen. Op die manier konden ze zich terugtrekken van discriminerende en racistische praktijken in de bredere maatschappij en zichzelf, hun kinderen en familie kunnen helpen helen. Het gevolg daarvan was dat vrouwen en hun kinderen elkaar weerbaar maakten (Erel e.a., 2018).

5.2 De internaten

De opvoeding van de kinderen werd grotendeels gezien als de taak van vrouwen. Traditioneel werd gesteld dat de man de broodverdiener en beschermer van de eer was, terwijl de vrouw sociale, culturele, huiselijke en agriculturele vaardigheden doorgaf aan haar kinderen. Er zouden vooral sterke banden zijn tussen de leden van hetzelfde geslacht (Olson, 1982). De opvoeding van de kinderen rustte echter niet enkel op de schouders van het koppel, maar werd ook ondersteund door de bredere gemeenschap bestaande uit andere familieleden, vrienden en buren (Erman, 1998). Dat had ook te maken met het patrilokaal huishouden, waarin verschillende generaties samenwoonden en de zorgtaken verdeeld waren over de verschillende familieleden (Kadioglu, 1997).

Wanneer vrouwen buitenshuis werkten, konden ze in hun dorp rekenen op de steun van hun hechte netwerk aan vrouwen, bestaande uit familie, schoonfamilie, buren en vrienden. De verschillende taken die het moederschap met zich meebracht, werden door verschillende vrouwen in dat netwerk gedeeld (Olson, 1982). Wanneer het patrilokaal gezin na de migratie tot een kerngezin vervelde was het effect vooral voelbaar in de kinderopvang. Dat beaamde mijn respondent Dicle ook. Zij had niet gewerkt in België vanwege haar gezondheidsproblemen. Diezelfde gezondheidsproblemen waren tevens de reden voor de migratie van haar man. De nood aan gezondheidszorg zorgde ervoor dat dit koppel hun koffers pakte en hun geliefde dorp verliet voor de Gentse textielstad. In het dorp had Dicle geluk gehad met empathische schoonouders. Ze moest niet helpen in het huishouden en haar schoonfamilie stond klaar om zich over de kinderen te ontfermen. Wanneer Dicle naar Gent migreert, verliest ze die steun in de kinderopvang en is ze volledig op zichzelf aangewezen.

Dicle: Inderdaad, zo verstreek de tijd. Ik werd wel ziek, maar dat weerhield me niet van mijn werk. Ik maakte mijn eigen brood en lette op de kinderen. Ik was wel erg ziek. Op mijn jongste dochter kon ik niet letten. Toen ze geboren werd, was ze maar twee kilo. Ze verbleef 48 dagen in de couveuse. Daarna stond ik ze af aan het internaat. Ze verbleef er tot ze een jaar werd. Na een jaar nam ik haar terug in huis.

Interview met Dicle, 18/09/2019

Dicle had zo'n hevige last van reuma dat ze niet voor haar kind kon zorgen. Ze besteedde de zorg voor haar kinderen uit aan een derde, het internaat. Dicle was zeker niet de enige vrouw die haar kind tijdelijk afstond aan een internaat, omdat ze er zelf niet voor kon zorgen. Gönül koos ook voor een internaat. In Turkije woonde ze niet alleen met haar eigen schoonfamilie, maar de moeder van haar schoonvader woonde ook in. Omwille van die reden had Gönül een extra hulp. Wanneer Gönül echter migreert naar de Arteveldestad had ze niet langer een netwerk, waaraan ze de zorg voor haar kinderen kon toevertrouwen.

Gönül: Er is niemand die voor de kinderen zorgt. Wie gaat er voor de kinderen zorgen? Indien ik zelf voor de kinderen zou zorgen zou ik een einde moeten maken aan mijn werk. Daar [internaat Nazareth] betaalde ik 3000 frank. Ze verbleef er een jaar.

Interview met Gönül, 22/11/2019

Gönül hechtte belang aan haar werk. Tijdens het interview vertelde ze me dat ze het belangrijk vond om haar eigen brood te verdienen en rechten op te bouwen met oog op haar oude dag. Ze besloot daarom haar kind naar het Kinderkasteel in Nazareth te sturen. Dat Kinderkasteel was het buitenverblijf van de zusters cisterciënzers, die ook het moederhuis van de Bijloke runden. In dit buitenverblijf vingen ze al sinds oudsher de allerkwestbaarste kinderen op. Tot diep in de jaren 70 vingen de zusters in dit buitenverblijf ook gastarbeiderskinderen op van werkende ouders of verzwakte en kwetsbare zuigelingen die niet mee konden op jaarlijks verlof naar Turkije (De Gendt, 2014). Onder de Turkse vrouwen in Gent was het Kinderkasteel in Nazareth bekend. Verschillende vrouwen die ik reeds sprak, hadden het erover. Zo ook Cemile.

Cemile: Ik heb mijn dochter acht maanden lang afgestaan aan het internaat. Mijn kinderen zijn erg ellendig opgegroeid. Alledrie zijn ze erg ellendig opgegroeid."

Interview met Cemile, 18/12/2019

Cemile werkte zoals haar man in een textiel fabriek in het Gentse. Aangezien beide ouders werkten en ze in Gent geen familie hadden in Gent, maakten ze gebruik van het Kinderkasteel van Nazareth.

Zowel Gönül, als Cemile offerden hun moederrol deels op en besteedden die uit aan een internaat. Hoewel ze het erg moeilijk hadden met die beslissing, vonden ze hun werk, oude dag en spaargeld belangrijk genoeg om dat offer te maken.

5.3 Het offer van één vrouw is de emancipatie van een ander

Hoewel het Kinderkasteel in Nazareth erg populair was bij de Turkse vrouwen in Gent, koos niet elk Turks gezin voor die optie. Wanneer de vrouwen migreerden en niet langer deel uitmaakten van het uitgebreid gezin, waarop ze konden rekenen voor steun, vielen ze hoofdzakelijk terug op de oudste kinderen van het gezin (Olson, 1982). De oudste dochter wordt dan meestal een soort van surrogaatmoeder (Abadan Unat, 1982). Op het moment dat mijn respondenten zelf niet voor hun kinderen konden zorgen, waren hun eigen dochters te jong om voor hun broertje of zusje te zorgen. Mijn respondenten Sevilay en Canan losten dit ‘probleem’ op een vindingrijke manier op. Ze brachten elk hun adolescente schoonzus over naar Gent zodat zij op de kinderen kon letten, wanneer het koppel werkte. We zien hoe een generatie vrouwen zichzelf opofferde voor de mobiliteit van een andere generatie vrouwen (Erel, 2018).

Sevilay: (...) Ik heb mijn schoonzus ook gebracht. Ik werkte en zij paste op de kinderen. Ze was vijftien jaar toen we een aanvraag deden om haar over te brengen. Ik ging werken en zij paste dan op de kinderen. Hun school, Mandala, was hier vlakbij. Ze bracht ze naar school en ging hen ook afhalen. Ze bleef hier twee jaar. Daarna zei ze dat ze wou terugkeren. Ze ging terug naar Turkije.

Interview met Sevilay, 27/01/2020

We zien hoe Sevilay haar vijftienjarige schoonzus bracht naar België. Dit gebeurde in de zomervakantie wanneer Sevilay en haar gezin het dorp van haar man bezochten. Aangezien ze toch met de auto waren, was er voor Sevilays jonge schoonzus genoeg plaats. Zij verbleef maar liefst twee jaar in België. Daarnaast deed Sevilay beroep op het Kinderkasteel in Nazareth. Dankzij de uitbesteding van haar taak als opvoeder ging Sevilay een carrière van 21 jaar tegemoet. In andere gevallen werden grootouders naar België gebracht via de cascadehereniging na de ‘migratiestop’ van 1974. Die grootouders losten het opvangprobleem op. Het Kinderkasteel in Nazareth en het internaat in Ronse werden in de jaren 80 daarom geleidelijk aan overbodig (De Gendt, 2014).

Canan bracht eveneens haar 11-jarige schoonzus naar België toen ze op reis waren tijdens de zomervakantie. Haar schoonzus verbleef hier vier jaar. Met enige schroom geeft Canan toe dat ze haar schoonzus als adolescent terugstuurde naar Turkije. Ze wou niet de verantwoordelijkheid nemen over een puberend meisje. Canans schoonzus offerde haar eigen scholing op ten voordele van de economische mobiliteit van Canan (interview met Canan, 06/02/2020). Daarnaast vertelde

ook Dicle dat ze meermaals op de kinderen van haar werkende zus gebabysit had. Dicle's zus, Handan, kon werken door Dicle's offer (interview met Dicle, 18/09/2019). In de getuigenissen van de vrouwen over babysittende geïmporteerde (schoon)zussen, burens en vrienden horen we duidelijk de echo's van wat de sociologe Sigrid Vertommen (2019) in haar essay de globale zorgketens noemt. Hoe meer je afzakt in de globale zorgketen, hoe minder waarde wordt toegekend aan de verrichte reproductieve arbeid. Volgens Vertommen eindigt de keten bijna altijd met de onbetaalde reproductieve arbeid van de oudste dochter of zus.

5.4 Oudste dochter wordt surrogaatmoeder

Onder andere Morokvasic (2014) zei dat de migratie een disruptief effect zou hebben op het familieleven. Niet alleen de rollen van de ouders onderling veranderden na de migratie, maar ook die van hun kinderen ten opzichte van de ouders. De vrouwen zouden na de gezinshereniging net meer afhankelijk worden van hun man, maar ook van hun kinderen, die de taal sneller oppikten op school (Boyd & Grieco, 1998). Dit stelde ik ook vast in mijn interviews. De kinderen namen al snel de taak op van bemiddelaars tussen hun ouders en de maatschappij. Ze vergezelden hun ouders dan naar doktersafspraken en stedelijke diensten (Interview met Cemile, 18/12/2019).

Volgens Mirdal (1984), de psychologe die de psychosomatische klachten en stress onderzocht bij Turkse vrouwen, maakten de vrouwen een waardevermindering mee in hun positie. In het dorp kregen ze immers vaardigheden aangeleerd, bijvoorbeeld hoe je het land bewerkte, die na de migratie niet langer bruikbaar waren. Ze werden hier geconfronteerd met nieuwe rollen zoals de educatie van hun kinderen. Net op dat vlak voelden vele vrouwen zich erg incompetent (Mirdal, 1984). In die context nam het oudste kind de rol van surrogaatouder op zich (De Gendt, 2014).

Tijdens de Webinar "Migration and Motherhood" (15 mei 2020), georganiseerd door onder andere de UGent, vond een erg boeiend gesprek plaats tussen doctoranda Amal Miri (UGent) en de producer Asma El Fassi van de documentaire "Toen ma naar Mars vertrok". Beide vrouwen zijn op basis van verschillende media, El Fassi met haar documentaire en Miri met haar doctoraat, gefocust op migrantenvrouwen van de eerste generatie en hun aandeel in het migratieverhaal. Wat El Fassi gebaseerd op haar eigen observaties zei, is ook toepasbaar op mijn bevindingen over de Turkse vrouwen van de eerste generatie: "Als we naar onze generatie kijken dan zien we dat we te vinden zijn in verschillende geledingen van de maatschappij. Onze generatie heeft al zoveel bereikt. Dit zou niet mogelijk zijn zonder de steun van onze moeders. Ondanks het feit dat onze moeders analfabeten zijn, zijn we toch zo ver kunnen doorstoten."

Het feit dat die moeders een ander cultureel en socio-economisch referentiekader hadden in vergelijking met dat van hun kinderen, betekende in geen geval dat de incompetentie, die ouders vaak voelden, gelijk te stellen is aan desinteresse. Verschillende respondenten gaven aan dat ze het onderwijs erg belangrijk vonden, ondanks hun eigen beperkte vorming.

Cemile: Ik vond dat ze moesten studeren. Ik heb ze nooit van de school gehaald. Zowel ik, als hun vader zei dat. Aan onze drie kinderen zei mijn man: "Mijn kinderen, jullie moeten studeren en jullie brood verdienen. Red jullie zelf. Ik heb niet gestudeerd. Ik heb drie (sic) dingen die ik jullie kan geven. Ik heb mijn tas en mijn thermos. Indien jullie studeren sta ik achter jullie, maar stel dat jullie niet studeren dan geef ik jullie mijn twee voorwerpen. Dan kan je net zoals ik lijden in de fabrieken." Zo gaven we raad aan onze kinderen. We zaten echt achter hen aan. Geen enkele dag kregen we een klachtenbrief in onze brievenbus gedropt over onze kinderen, die zich niet zouden gedragen.

Interview met Cemile, 18/12/2019

Cemile's man wou niet dat zijn kinderen terechtkwamen in de fabrieken. Hij wou dat zijn kinderen verder studeerden. Hij gebruikte een afschrikmanoeuvre om zijn kinderen te motiveren. Hij vertelde zijn kinderen dat ze zonder diploma vroeg zouden moeten opstaan en met een lunchbox en thermosfles in de hand naar de lawaaierige fabrieken zouden vertrekken. Ze waren in geen geval onverschillig over de educatie van hun kinderen. Ze hielden hun kinderen sterk in de gaten. Die bevinding past geheel in het onderzoek dat Sunar en Fisek (2005) voerden naar hedendaagse Turkse gezinnen. Zij stelden vast dat de opvoeding binnen Turkse gezinnen gebaseerd is op power-assertive technieken, bestaande uit controle, toezicht en dreiging. Canan had een andere tactiek. Hoewel ze geen Nederlands kende, toonde ze interesse in de schoolcarrières van haar kinderen. Met het mondje Nederlands dat ze had geleerd van vrijwilligers in de vrouwenwerking, El Ele, vroeg ze de leraren uitleg over de schoolresultaten van haar kinderen.

Canan: Ik heb veel moeite gedaan opdat mijn kinderen zouden studeren. Wanneer de kinderen een slecht rapport hadden, kwam ik al wenend naar huis. Mijn vrienden waren heel blij met de goede resultaten van hun kinderen. Ze hadden vaak 100 of 90 %. Mijn kinderen hadden vaak 60 of 70 %. Ik zei tegen mijn kinderen dat ik ze ook zakgeld wou geven opdat ze beter zouden studeren. Ik vroeg hen waarom ze niet studeerden. Ik smeekte de leerkrachten om mijn kinderen te helpen. De leerkrachten zeiden dat ze er niks aan konden doen als de kinderen geen moeite deden. Het moet ook van henzelf komen. Ik stond 's ochtends op een kookte een pot melk. Ik deed er wat eigeel bij. Ik roerde dat om. Ik stelde me daarna aan de deur. Ik gaf elk van mijn kinderen een glas te drinken en liet ze dan pas vertrekken. Mijn kinderen waren erg mager.

Interview met Canan, 06/02/2020

Canan had zelf geen onderwijs gevolgd, maar ze wist toch goede relaties te onderhouden met de juffen. Ze zei dat de leraren haar graag hadden omwille van haar betrokkenheid. Zoals Mirdal (1984) reeds tot de bevinding kwam in haar artikel voelde ook Canan zich hulpeloos in de schoolcarrière van haar kinderen. Dat wil echter niet zeggen dat ze zich erbij neerlegde.

In vele gezinnen ontfermden de oudste dochters zich over de schoolcarrières van hun broertjes en zusjes. Ze vergezelden hun ouders op oudercontacten, doktersbezoeken en administratieve afspraken. Zij bekommerden zich niet alleen over hun jongere broers en zussen, maar ondersteunden hun ouders ook (De Gendt, 2014); Boyd & Grieco, 1998). Dat ondersteunen mag je best letterlijk nemen. Türkan vertelde mij dat ze haar dochter op 15-jarige leeftijd van school haalden zodat ze Türkan zou meehelpen met de drie jongere kinderen en het huishouden. Türkans man was na de gezinshereniging echter meteen werkloos. Türkan besloot daarom samen met haar dochter te werken in een visfileerfabriek in Nederland (Diepvries Breskens). De beide vrouwen overnachtten vijf maal per week bij familie in Nederland en keerden tijdens het weekend terug naar huis. Hoewel Türkan dit werk maar een maand volhield, is Türkans dochter, Zeliha, 6 maanden lang de enige kostwinner geweest tot haar vader terug werk vond in de winter (interview met Türkan, 19/06/2020). In dit geval was Zeliha niet alleen 'surrogaatmoeder', maar in zekere zin ook 'surrogaatvader'.

6. DE VROUW ALS HUISHOUDER

6.1 De Onzichtbaarheid Van Reproductieve Arbeid

6.1.1 Wat is reproductieve arbeid?

Het huishouden en de kindercare worden tezamen 'reproductieve arbeid' genoemd. Reproductieve arbeid zou het geheel aan mentale, manuele en emotionele zorg zijn, die nodig is om het bestaand leven te onderhouden en de volgende generatie voort te brengen (Duffy, 2007). Erel (2018) plaatst alle onbetaalde taken die plaatsvinden in de privésfeer van het huishouden zoals schoonmaken, koken en kindercare onder de noemer 'reproductive labour'.

Volgens de sociologe Sigrid Vertommen (2019) is reproductieve arbeid al het emotionele, koesterende en zorgende arbeid, die zowel dagelijks, als tussen verschillende generatiegenoten wordt geleverd om de gezondheid en het welbevinden van de arbeidskrachten te bestendigen. Op die manier wordt door vrouwen een toekomstige arbeidsreserve geproduceerd en verzorgd opdat zij in de toekomst hun arbeidskracht zouden verkopen voor loonarbeid in de kapitalistische productie.

6.1.2 Stereotype van de Turkse huisvrouw

De rol als “huishouder” moet stevig onder de loep genomen worden omwille van twee redenen. De eerste reden is namelijk dat Turkse vrouwen van de eerste generatie maar al te vaak gestereotypeerd worden. De tweede reden is dat het werk dat zij thuis verrichtten heel erg onzichtbaar bleef.

De stereotypering van de Turkse vrouw als passieve huisvrouw is in verschillende mediavormen destijds terug te vinden. Van een item in het VRT-programma ‘Abdel wie?’, over lezersbrieven in de krant, tot studenten aan de katholieke universiteit van Leuven. Iedereen was bezorgd over de positie van de ‘migrantenvrouw’ (Abdel wie, 20/06/1977; De Stem, 14/03/1981; Veto, 18/02/1991). Die bezorgdheid moet bovenal begrepen worden vanuit de tijdsgeest van de jaren 70. Door het fenomeen van die getransplanteerde gemeenschappen werden Turkse vrouwen en kinderen heel erg zichtbaar in het straatbeeld (Timmerman, 2018). Historica Tina De Gendt (2014) spreekt zelfs van een ‘Turkse babyboom’.

Diezelfde jaren 70 brachten ook een einde aan het ideaal van de huisvrouw aan de haard (Vertommen, 2019). Op hetzelfde moment echter ondergingen de Gentse textiel fabrieken grootschalige herstructureringen, fusies en modernisering. Het resultaat van die herstructureringen was het ontslag van heel wat personeel (De Bock & Langerhaert, 2017). Niet zelden vrouwen. Mijn respondente Ulviye vertelde bijvoorbeeld ook dat ze ontslagen werd uit La liève in 1973 omwille van de modernisering van de sector (interview met Ulviye, 28/06/2020). Zelfs al wilden vrouwen werken, ze werden als gevolg van herstructureringen in de textielindustrie tot huisvrouw gemaakt.

De Turkse vrouw, afkomstig van het platteland, zou onderdrukt worden door haar tradities en islamitische cultuur. Door deel te nemen aan het migratieproces via gezinshereniging transformeert ze in een passieve en nederige volger van haar man. Na haar migratie zou ze vooral een bestaan leiden als een hulpeloze en geïsoleerde huisvrouw (Inowlocki & Lutz, 2000). Het probleem is dat haar statuut als huisvrouw teruggebracht wordt op haar cultuur (Blommaert, 1992).

In het deel ‘De vrouw als tijdelijk alleenstaande’ lezen we reeds dat de vrouwen voor hun migratie uit Turkije landbouwers waren. Ze werkten niet enkel op het land, maar bewerkten de producten ook die de landbouw en het vee hen gaven. Het huishouden was in geen geval hun hoofdtaak. Het ideaal van de huisvrouw kent zijn hoogtepunt in de jaren 50 en kan slechts bestaan in een periode van industrialisering. Dat ideaal was strevenswaardig voor de hoge en middenklasse. Het was tevens ook een positie die als marker van sociale afkomst diende. Daarom werd het ook een ideaal voor de arbeidersklasse (Vandebroek, 2002).

Vrouwen van de arbeidersklasse konden het zich in geen geval permitteren om dit ideaal na te streven (Moser & Young, 1981). Arme gezinnen konden het zich niet veroorloven om de extra arbeidsreserve die de vrouwen vormden onbenut te laten (Olson, 1982). Dat blijkt ook uit mijn interviews. Wanneer ik mijn respondent Ulviye vroeg naar haar motivatie om te werken, vertelde ze me dat het doel op korte tijd veel geld verdienen was. Hoe meer mensen binnen eenzelfde gezin werkten, hoe meer geld binnenstroomde en er bijgevolg meer gespaard kon worden (interview met Ulviye, 28/06/2020).

Hoewel er vrouwen waren die werkten, bleven huishoudelijke taken een strikt vrouwelijke aangelegenheid waardoor vrouwen na hun shift in de fabriek ook thuis een tweede shift draaiden (Kadioglu, 1997). Een man die het huishouden runde, werd zelig gevonden (Olson, 1982). Cemile vertelde dat haar man soms meehielp met het huishouden, maar ze vond dat het hem niet goed afging (interview met Cemile, 18/12/2019). Hoewel de arbeidsverdeling binnen het huishouden erg gegenderd was, internaliseerde niet iedereen de stereotype rolverdelingen. Ayse had vijf kinderen die allemaal kort na elkaar geboren werden. Zij vertelde dat ze erg veel steun ontving van haar echtgenoot.

Ayse: Hij hielp mee met de zorg van de kinderen. Hij stak hen in bad en kleepte hen aan. Hij hielp mee het huis op te ruimen. Hij legde de kleren te drogen op de verwarming. Koken kon hij niet. Dat deed ik, maar hij hielp wel mee in de rest van het huishouden.

Interview met Ayse, 23/01/2019

Ayse's getuigenis was echter zeldzaam, want alle andere vrouwen die ik interviewde, ontvingen die hulp in het huishouden niet. De druk van het huishoudelijk werk woog zwaar op de vrouwen. Die druk werd vaak ook aangegrepen om een loopbaanonderbreking te motiveren. Mijn respondent Türkan (Interview met Türkan, 19/06/2020) vertelde hoe ze na een maand werken in de visfabriek noodgedwongen stopte met werken, omdat het huishoudelijk werk voor vier kinderen, haar man en haar twee schoonbroers zich gedurende de week opstapelde.

Voor Elif was de druk van het huishouden zo groot dat ze nauwelijks tijd had voor zichzelf of een sociaal leven. Ze vertelde het volgende.

Elif: Wanneer we dan vrije tijd hadden, woonden we te ver van elkaar. Degene die naast mij woonde, sprak ik wel. (...) We hadden eigenlijk niet zoveel vrije tijd. Je hebt je kinderen en de boodschappen. Je had daarnaast ook je huishoudelijk werk zoals de afwas en de was.

Interview met Elif, 19/09/2019

Naast vrouwen die buitenshuis werken en het huishouden met elkaar combineerden, had je ook vrouwen die niet werkten en fulltime met het huishouden bezig waren. Het is echter manifest onjuist te stellen dat een leven als huisvrouw eigen was aan de cultuur waaruit de vrouwen kwamen. In het voorgaande hoofdstuk zagen we reeds dat vrouwen op het land werkten en zich ontfermden over het kleinvee (Olson, 1982).

6.1.3 Reproductieve arbeid zichtbaar maken

De tweede reden voor een verhoogde focus voor de rol van de vrouw als huishouder is de totale miskennis van die reproductieve arbeid in het slagen van verschillende migratietrajecten. Hoewel veel vrouwen een leven hebben geleid als huisvrouw werden hun inspanningen geminimaliseerd of volkomen onzichtbaar gemaakt in hun migratiegeschiedenis en in die van hun kinderen, echtgenoten en andere familieleden. In die uitspraak horen we alweer echo's van hoe de geschiedenis van migratie uit een mannelijk perspectief verteld werd (Boyd & Grieco, 1998). In het merendeel van de studies over de naoorlogse arbeidsmigratie zagen we enkel mannen in pioniersrollen. Het effect daarvan was tweevoudig. Enezijds werden de bijdragen van migrantenvrouwen verwaarloosd in zowel de arbeidersgeschiedenis, als in de vrouwengeschiedenis. Anderzijds werden ze vaak gereduceerd tot slechts moeders en echtgenotes in de privésfeer van het huishouden (Inowlocki & Lutz, 2000).

Na het interview met Ulviye, kwam Ulviye's dochter binnen in de living en ze vroeg me wat het opzet van het onderzoek was. Ik vertelde haar dat ik onderzoek deed naar de rollen die Turkse vrouwen van de eerste generatie vervulden na hun migratie. Ulviye's dochter repliceerde dat de mannelijke pioniers altijd met de pluimen liepen terwijl de vrouwen heel wat bijdroegen aan dat migratieverhaal en vaak in de schaduw van hun mannen eindigden (off the record gesprek met Ulviye's dochter, 28/06/2020). Erel (2018) stelde dat het arbeid dat vrouwen verrichtten tijdens het koken, kuisen en kindercare beschouwd werden als een strikt vrouwelijke verantwoordelijkheid en bijdrage tot burgerschap. Tegelijk werd huishoudelijke arbeid ook aangegrepen om te beweren dat vrouwen in de publieke ruimte geen bijdragen leverden.

Indien een vrouw fulltime huisvrouw was, concludeerde men dat vrouwen geen agency hadden, omdat ze gedoemd waren tot de privésfeer. Het heeft in genderonderzoek geen zin om agency te zoeken in categorieën die voor de vrouw in kwestie niet van toepassing zijn, daarom moet de agency van de vrouw gezocht worden in bestaande categorieën. Op die manier maken we de arbeid die vrouwen binnenshuis verrichtten zichtbaar en tonen we aan hoe hun migratiegeschiedenis ook de migratiegeschiedenis van hun echtgenoten, kinderen en andere familieleden beïnvloedde.

6.2 “Door onze hulp werden ze arbeiders. Ik heb vier jaar voor hen gezorgd.” (vertaling)

Alhoewel huishoudelijk werk onzichtbaar blijft, zijn de vrouwen die dit werk doen zich wel bewust van het werk dat ze verzetten. Sommige van de geïnterviewde vrouwen waren heel erg duidelijk over hun bijdrage aan geslaagde migratietrajecten van familieleden. De bovenstaande zin “Ik heb van hem een arbeider gemaakt.” getuigt van een dergelijk bewustzijn. Elke Turks-Gentse familie heeft wel iemand in het gezin, die beweert iemand naar België gebracht te hebben. Steunend op het onderzoek van De Bock (& Caestecker, 2013) en De Gendt (2014) kunnen we zeker besluiten dat die bewering ook historisch en feitelijk gegrond is.

“Onu ben işçi ettim.” (“Ik heb van hem een arbeider gemaakt”) is een uitspraak die verschillende mannen van de eerste generatie trots lieten weerklinken wanneer ze hun bijdrage in het migratieverhaal van lotgenoten uit de eerste generatie willen benadrukken. Die uitspraak verwijst naar de kettingmigratie van kennissen of familieleden uit Emirdag (De Bock, 2018). Een dergelijke uitspraak werd meestal door mannen gedaan. Zelden door vrouwen. Al zullen vrouwen hun aandeel in de praktische ondersteuning en hulp aan de kersverse migrant uit de verwanengroep zeker niet ontkennen wanneer ernaar gevraagd wordt. De reproductieve arbeid die ze echter verrichtten was zodanig geïnternaliseerd en genaturaliseerd door de vrouwen zelf dat ze het als “hun taak” zagen (Vertommen, 2019).

De bovenstaande uitspraak in de titel kwam echter van een vrouw, namelijk Sevilay. Wanneer Sevilay sprak over de twee schoonbroers die ze na een vakantie in Turkije met de auto naar Gent brachten, sprak ze vanuit de eerste persoon meervoud.

Sevilay: Je hebt de vader van Faden. Hij is de broer van mijn man. Daarnaast heb ik ook een schoonbroer in Brussel, Ramazan. We brachten hem mee met onze auto. We hebben ze allebei naar hier gebracht en door onze hulp werden ze arbeiders. Ik heb vier jaar voor hen gezorgd. Ik heb zowel gezorgd voor mijn schoonbroer, die in Brussel zit, als ook voor de vader van Faden. Voor hem zorgde ik een jaar lang. Ze werden arbeiders en brachten hun respectievelijke partners.

Interview met Sevilay, 27/01/2020

Wanneer Sevilay zei dat haar schoonbroers door haar inspanning en die van haar echtgenoot arbeiders geworden waren, kan die zin zowel letterlijk, als figuurlijk geïnterpreteerd worden. In de letterlijke zin bedoelde Sevilay dat zij en haar man haar schoonbroers naar Gent brachten, huisvestten en verzorgden. In de figuurlijke zin kan het woord ‘arbeider’ als pars pro toto gelden, omdat het woord in mijn overige interviews (Neslihan Dogan interviews, 2019 – 2020) gebruikt werd

om aan te geven dat iemand niet langer toerist was, maar legaal verbleef in een land, ergo een verblijfsvergunning had.

Sevilays getuigenis over haar ondersteunende rol in de vestiging en adaptatie van haar schoonbroers in België was niet zeldzaam. Zoals Sevilay waren er vele talrijke vrouwen die leden van de uitgebreide familie ondersteunden na hun migratie door zorgtaken op zich te nemen. Aangezien de vrouw de huishoudelijk arbeid leverde, hadden nieuwkomers een dak boven het hoofd en moesten ze zich geen zorgen maken over de was of voedselvoorziening. Dit is de basis van de definitie van sociale reproductie. Sevilay deed al die zorgende arbeid, die de gezondheid en het welzijn van haar schoonbroers garandeerden. Haar schoonbroers konden zich ongestoord focussen op de arbeid in de fabrieken. Het kapitalisme als socio-economisch systeem werd op die manier voortdurend gereproduceerd (Vertommen, 2019).

Ulviye's man kwam in 1965 als zeventienjarige aan in Gent in een groepje van elf mannen. Ulviye kwam in 1971 via huwelijksmigratie. Ulviye vertelde me hoe haar man ongeveer 7000 BEF verdiende in de fabriek. Zij zegt dat ze nauwelijks met dit geld rondkwamen, omdat ze thuis altijd extra gasten huisvestten. Ulviye zorgde lang zowel voor haar schoonbroer, als voor haar broer (interview met Ulviye, 28/06/2020). Türkan vertelde evenzeer dat zij naast haar eigen gezin ook de zorg had over haar twee schoonbroers en de nonkel van haar man. De werklust was namelijk zo hoog dat ze noodgedwongen na een maand stopte met haar job in de visfabriek (interview met Türkan, 19/06/2020). De vrouwen die fulltime huisvrouwen waren, hadden niet enkel de verantwoordelijkheid over de zorg van hun echtgenoten en kinderen, maar ook de zorg voor leden van de uitgebreide familie of kennissenkring vielen vaak in hun zorgzame handen. Die altruïstische vrouwen werden door mannen en vrouwen van verschillende generaties vaak bewierrookt omwille van hun zelfopoffering (Migration and Motherhood Webinar, 15/05/2020).

Het is dan ook de vraag in hoeverre de migratie het einde van het patrilokaal uitgebreid gezin en de overgang naar het kerngezin betekende zoals Kadioglu (1997) dat beweerde voor de Turkse vrouwen in Duitsland. Natuurlijk moet te allen tijde het onderscheid in het Turks migratietraject naar Duitsland en België bewaard worden. Zoals ik reeds verschillende malen aangaf en zal blijven aangeven in deze thesis kwam de migratie naar de Gentse stad niet zozeer binnen een wettelijk kader tot stand -althans niet voor de mannen- maar ontwikkelde zich door middel van kettigmigratie (De Bock, 2018). Uit mijn verschillende interviews bleek dat de vrouwen gedurende verschillende periodes naast de zorg voor hun eigen kinderen en echtgenoot, ook de zorg hadden over broers, schoonbroers, zussen of neven en nichten. Op die manier kreeg je ook na de migratie gedurende bepaalde periodes een variant van het uitgebreid gezin (Kadioglu, 1997).

7. DE VROUW ALS ARBEIDER

7.1 Mannelijke economische motieven vs vrouwelijke emotionele motieven?

De derde rol die aan bod kwam tijdens de interviews is de rol als arbeider. Het publieke discours reproduceerde het idee dat Turkse vrouwen van de eerste generatie geïsoleerde en onderdrukte vrouwen zijn, die in huis gekluisterd hun dagen doorbrachten. De misconceptie school in het feit dat hun status als huisvrouw vaak teruggebracht werd op 'hun cultuur' (Blommaert, 1992). Men dacht dat Turkse vrouwen pas na hun migratie voor het eerst in contact kwamen met arbeid (Abadan-Unat, 1977; Morokvasic, 1984). De realiteit vertelt iets anders.

Tijdens mijn interviews getuigden verschillende vrouwen in detail hoe ze in Turkije dagelijks werk verrichtten op het land. Antropologe Emelie Olson, die in de jaren '70 onderzoek deed naar familiestructuren in Turkije, stelde dat het ideaal van huisvrouw niet opgaat voor arme gezinnen in de stad en op het platteland. Die gezinnen konden het zich niet permitteren om de extra arbeidskracht (op het land) links te laten liggen (Olson, 1982). Zeker in de provincie Afyon, waarin het vlak land hoog gelegen was en de kwaliteit van de aarde dor, vereiste de bewerking van het land een collectieve arbeidsorganisatie (De Gendt, 2014; Timmerman, 2018). Dat neemt echter niet weg dat het werk op het land gegenderd was. De mannen ploegden en lieten het grootvee grazen, terwijl de vrouwen zich ontfermden over de kleinere dieren, de oogst en voedselverwerking (Olson, 1982).

In het deel 'De vrouw als opvoeder' stond reeds te lezen dat de arbeidsmigratie naar België mannelijk was. De mijn- en bouwsectoren waren erg mannelijke sectoren. De textielindustrie in Oost-Vlaanderen en meer bepaald in Gent, vormde daar een uitzondering op. De fabrieken van UCO boden werkgelegenheid aan vrouwen (De Bock & Caestecker, 2013). Wanneer het over de naoorlogse migratie ging, ging het dikwijls over de mannelijke migranten, omdat de perceptie bestond dat zij interessanter waren dan de vrouwen omwille van hun werkervaring. Hoewel de vrouwen veelal via gezinshereniging en huwelijksmigratie in België terechtkwamen, wou dat niet zeggen dat zij geen vergelijkbare migratie-ervaringen hadden. Zij kwamen vaak terecht in textiel fabrieken. Vooral in de vroege jaren 60 en 70 rustte er volgens de De Gendt (2014) en De Bock & Caestecker (2013) geen taboe op vrouwenarbeid. De Gendt (2014) stelde vast dat de tewerkstelling van vrouwen wel een minder voorkomende praktijk was na de migratiestop en de stijgende werkloosheid.

In haar invloedrijk artikel maakt Abadan-Unat (1982) een onderscheid in de motivatie van Turkse vrouwen die naar Oostenrijk migreerden. Volgens Abadan-Unat kwam ongeveer helft van de gemigreerde vrouwen hier omwille van gezinshereniging en de andere helft migreerde om geld te

sparen. Alhoewel de migratie naar Oostenrijk op een totaal andere manier verliep dan de migratie naar België, wil ik toch een kanttekening plaatsen bij die stelling. De tweedeling “zij die naar België kwamen om herenigd te worden met hun gezin” en “zij die naar België kwamen om geld te sparen” ging niet op voor België. Het ene sloot het andere niet uit. De vrouwen kwamen wel naar België door middel van gezinshereniging, maar dat wil niet zeggen dat zij niet dachten aan werken en geld sparen eenmaal ze in België waren. Zeker voor Gent kunnen we met zekerheid zeggen dat er ook Turkse arbeidsters werkten in de textiel fabrieken (De Gendt, 2014). De textielindustrie was van oudsher een vrouwensector (Groot, 2001).

Natuurlijk konden niet alle vrouwen werken. Wanneer ik Dicle vraag naar de verwachtingen die haar man had, antwoordde ze heel direct dat hij verwachtte dat zij op de kinderen lette. Dat was een uitgemaakte zaak. Tegelijk nuanceerde ze dat ze niet kon werken omwille van haar medische toestand. Ze had reuma en aangezien het werk in de textielsector vooral manueel was, was ze niet in staat om te werken (interview met Dicle, 18/09/2019). Wanneer ik dezelfde vraag stelde aan Ayse beantwoordde ze mijn vraag met een tegenvraag. “Hoe moet je werken met vijf kinderen onder je vleugels?” Ayse’s man was korte tijd na hun migratie gestorven in een auto-ongeluk, waardoor de zorg over de kinderen volledig op haar schouders terecht kwam (interview met Ayse, 23/01/2019). De andere vrouwen hadden verschillende motivaties om wel te gaan werken. In die zin bekeken ze hun migratie, al dan niet in retrospect, ook door een economische bril. Naast de hulp van partners, gaan sommige van hen zelf actief op zoek naar werk via vrouwelijke tussenpersonen.

Gönül: Ik had vrij. Mijn kinderen gingen naar school. Ik zei: “Ik begin ook te werken! Iedereen werkt, waarom zou ik niet werken?” Ik ging langs bij Ayten [fictieve naam van zelfverklaarde recruiter en tolk in de buurt]. Ik vroeg het haar. Ik ging de dag nadien terug en wachtte. Ze zei: “Heb wat geduld. Ik ga je aanwerven.”

Interview met Gönül, 22/11/2019

Gönül maakte dezelfde opmerking als Dicle. Na geruime tijd merkte Dicle evenzeer op dat de vrouwen uit het straatbeeld verdwenen om te gaan werken in de textiel fabriek (interview met Dicle, 18/09/2019). Voor Gönül speelde dat gegeven ook een rol in haar keuze om te gaan werken. Ze contacteerde een vrouw die in de buurt bekend stond omwille van haar netwerken. Voor Gönül was het ook belangrijk dat ze werkte om rechten op te bouwen voor haar oude dag. In die zin zien we dat de terugkeergedachte geleidelijk aan losgelaten werd en dat Gönül het kortetermijnsparen dat ze eerst voor ogen had, langzaam verving door een langetermijnperspectief (interview met Gönül, 22/11/2019).

Na haar aankomst begon Cemile met werken. Ze vertelde dat het haar eigen keuze was. Ze was voor haar migratie in allerijl met haar partner getrouwd en het trouwfeest had veel geld gekost. Ze had geld moeten lenen van familie en vrienden. Doordat ook zij werkte, kon ze die schuld samen met haar man aflossen (interview met Cemile, 18/12/2019). Canan vertelde een gelijkaardig verhaal.

Canan: We hebben veel geleden, zowel hier, als daar. Toen ik begon te werken hadden we het breder. Tot dan was het maar nipt rondkomen. Het geld van mijn man was niet genoeg. Hij ging zelf ook uit. Hij was jong. Hij verdiende maandelijks 20.000 Bef. In zijn loon zaten natuurlijk ook overuren. Met dat geld kwamen we niet rond. We hadden immers kinderen.

Interview met Canan, 06/02/2020

Volgens Canan was het inkomen dat haar man verdiende niet voldoende om vijf monden te voeden, maandelijks kosten te betalen en ook geld te sturen naar Turkije. Ze besloot daarom ook te beginnen werken. Canan is zich heel bewust over haar eigen bijdrage. Zonder haar bijdrage schat ze dat ze niet hadden kunnen rondkomen. Sevilay maakte een gelijkaardige conclusie. Sevilay werkte eerst in een textiel fabriek. Ze kreeg gezondheidsklachten en besloot loopbaanonderbreking te nemen. Wanneer haar man ernstig ziek werd en de ziekenhuiskosten opliepen, begon ze opnieuw te werken. Ze verklaarde dat de ziekteuitkering van haar echtgenoot de kosten die ze maandelijks hadden niet dekte. Omwille van die reden begon ze opnieuw te werken en was ze de laatste vijftien jaar van haar man's leven de enige kostwinner in het gezin (interview met Sevilay, 27/01/2020).

Uit de getuigenissen bleek heel duidelijk dat alhoewel vrouwen ten gevolge van volgmigratie migreerden, de deelname aan betaalde arbeid niet uitbleef. De Turkse mannen in de textielindustrie waren zeker niet de enigen die kostwinners waren. Vrouwen waren dat evenzeer.

7.2 Loonkloof en rivaliteit

De vrouwen die door middel van gezinshereniging kwamen, hadden het omwille van verschillende redenen moeilijker dan hun echtgenoten. Dat klinkt wat contra-intuïtief. Zeker als je weet dat vrouwen binnen een legaal kader van gezinshereniging kwamen, waardoor al het papierwerk reeds voor hen geregeld was. Ze voelden geen druk om een job te vinden omdat hun verblijfsvergunning daar niet van afhing. De economische situatie waarin vrouwen terechtkwamen was echter precair. Niet zelden kwamen de vrouwen tot de vaststelling dat het loon van hun echtgenoot onvoldoende was om het gezin te onderhouden (De Bock & Caestecker, 2013).

Vrouwen waren beperkter in hun bewegingsvrijheid in vergelijking met mannen. Op het moment dat zij in Gent aankwamen, was hun man hier al een tijd gevestigd. Hij had hier een job gevonden en reeds een netwerk uitgebouwd (Mirdal, 1984). Toen hij hier aankwam kon hij rekenen op de steun en

het advies van andere lotgenoten die al vroeger gemigreerd waren. Wanneer de vrouwen hier echter aankwamen, waren ze volledig op zichzelf aangewezen. Daarnaast namen de vrouwen ook afscheid van hun eigen vrouwennetwerken in het dorp en omwille van de beperkte mobiliteitsmogelijkheden voelden ze zich hier geïsoleerd (De Bock & Caestecker, 2013).

Daarnaast waren veel vrouwen ongeletterd, terwijl hun echtgenoten tenminste een diploma lagere school op zak hadden. Bovendien hadden sommige van die mannen al een mondje Frans of Duits geleerd (De Gendt, 2014). In die zin werden vrouwen na hun migratie afhankelijk gemaakt van hun echtgenoten en kinderen (Boyd & Grieco, 1998). Daarnaast vertelden verschillende vrouwen in mijn onderzoek over de dubbele last die ze ervoeren, wanneer ze hun betaald werk buitenshuis met het onbetaald huishoudelijk werk moesten combineren. Het huishouden en de zorg voor de kinderen waren vrouwelijke taken. Mannen die meehielpen in het huishouden werden als zielepoten beschouwd (Olson, 1982). Ondanks de geïnternaliseerde genderrollen, kloegen verschillende respondenten over de dubbele werklast.

Ten slotte liepen de vrouwen meer risico om de slecht betaalde en weinig beschermde jobs te doen. Ze belandden veel meer in het circuit van zwartwerk en werden ook minder uitbetaald (Mirdal, 1984). Het is niet gemakkelijk om iets te zeggen over de werking van de Gentse textiel fabrieken, omdat een groot deel van de geschreven bronnen uit de naoorlogse periode verloren is gegaan. Een groot deel van het archief van UCO Braun werd bij het ter ziele gaan van de fabriek in de Maisstraat integraal vernietigd. Het beperkte loononderzoek uitgevoerd door de UGent en Miat in 2017 kwam tot de conclusie dat mannen en vrouwen niet hetzelfde loon kregen voor hetzelfde werk en dat dit historisch gegroeid zou zijn. Uit de interviews die de historici van de Ugent voerden bleek dat er geen duidelijk antwoord was op de kwestie loonkloof. Sommige vrouwen meenden op de hoogte te zijn van die loonkloof, anderen wisten het niet en vertelden de interviewers dat er niet echt over lonen werd gepraat. Die uiteenlopende antwoorden tonen aan hoe gevoelig het onderwerp vandaag ligt (De Bock & Langeroot, 2017).

Er is tijdens het onderzoek niet letterlijk gepeild naar de kennis van de vrouwen over de loonkloof tussen mannen en vrouwen. Slechts een vrouw, Elif, begon er spontaan over, maar ze kon niet precies verklaren waaraan het hoger loon precies te wijten was.

Elif: Waarschijnlijk kwam het door zijn leeftijd. Hij stond ook aan de touwen. Hij had een moeilijke functie. Hij deed de aftrek. Hij had een moeilijke karwei, daarom werd hij ook meer betaald.

Interview met Elif, 19/09/2019

Volgens Elif verdiende haar man meer, omdat hij zestien jaar ouder was. Hij had ondertussen meer anciënniteit dan haar. Daarvoor vertelde ze me dat werknemers in nachtdienst ook een hoger loon kregen. Ze kon er echter niet een duidelijke oorzaak voor vinden. Ze zei dat het ook zou kunnen vanwege de functie die haar man uitoefende. Ze vertelde immers dat zij de bobijnen plaatste en daarna ook verving. Haar man deed de 'aftrek' en die functie betaalde volgens Elif beter.

Alhoewel die loonkloof tussen mannen en vrouwen niet spontaan ter sprake kwam, maakten de verschillende getuigenissen duidelijk dat zij wel met hun lonen bezig waren. Het onderwerp verloning lag inderdaad gevoelig, maar dat belette hen niet om de lonen toch te vergelijken. Elif was het Nederlands onmachtig, maar zij vertelde reeds dat er altijd wel iemand op de werkvloer was om te tolken. De afdeling waarin zij werkte, telde bijna uitsluitend Turkse werknemers en het werk was monotoon genoeg om zonder communicatie uit te voeren. Op een dag kreeg Elif haar loonbrief en vroeg ze haar collega, Melahat [fictieve naam] die Nederlands kon, de brief te vertalen voor haar. Haar collega las de brief en kwam erachter dat Elif meer verdiende dan haar. Dat bleef niet zonder gevolgen. Haar collega deed haar beklag bij de chef. Elif ging langs bij de chef met een andere tolkende collega, Hanife [fictieve naam].

Elif: Ik vroeg Hanife wat de chef zei. Hanife zei: "Iemand heeft hier geklaagd over jou. Je mag echt aan niemand meer je loonbriefje tonen. Dat zegt de chef." Ik ging naar beneden. Ik had mijn loonbriefje enkel aan Melahat getoond. Ik had het aan niemand anders getoond. Ik nam het en stak hem weg in mijn zak.

Interview met Elif, 19/09/2019

Volgens Elif was het verschil in loon te verklaren door de verschillende functies die beide dames respectievelijk uitoefenden. De functie 'bobijner' betaalde beter dan 'aftrekker'. Dit is wat contradictorisch omdat Elif net het tegengestelde beweerde om de loonkloof tussen haar en haar man te verklaren. Daaruit leid ik af dat de vrouwen niet altijd even helder uitgelegd werd waarom het ene loon hoger was dan het ander. Daarnaast werd het door de chefs ook niet aangemoedigd onderling lonen te vergelijken, maar dat weerhield de vrouwen niet om zelf verklaringen te zoeken. Elifs casus was niet de enige waarin loonsverschillen tussen verschillende werknemers in vraag werden gesteld.

In het begin van dit hoofdstuk zei ik reeds dat alhoewel Turkse vrouwen van die eerste generatie hier door middel van gezinshereniging kwamen, ze evenzeer zoals hun mannen een arbeidersbestaan leidden. Hun mannen die hier al vroeger aangekomen waren, hadden voorsprong op geletterdheid en netwerken. De vrouwen moeten in het geval van dat laatste zeker een inhaalbeweging maken. In het geval van slechter betaalde en beschermde jobs liepen de vrouwen echter ook meer risico. Het verhaal van Canan illustreert dit gegeven.

Canan werkte in een Nederlands visbedrijf in Breskens waar uitsluitend Turkse vrouwen werkten. Ze waren met 150, waarvan de helft uit Gent kwam. Ze werden elke ochtend opgehaald aan de Tolhuislaan en werden op dezelfde manier elke avond ook terug afgezet in Gent. In de visfabriek waren er twee functies die je kon uitvoeren. Enerzijds werd er pladijs gefileerd, anderzijds werd de gefileerde pladijs daarna in dozen verpakt. De vrouwen konden ofwel kiezen om 8 uur lang pladijs te fileren in de barre kou en nattigheid, ofwel konden ze 8 uur lang aan de lopende band de gefileerde pladijs verpakken. Het bedrijf kwam in de jaren 80 reeds in opspraak vanwege het massale ziekteverzuim van de werknemers te wijten aan gezondheidsproblemen opgedaan op de werkvloer. De uitbuiting ten gevolge van de lange werkdagen en erbarmelijke werkomstandigheden werd aan het licht gebracht door Wijkgezondheidscentrum De Sleep en de Wetswinkel. Het verhaal stond reeds gedocumenteerd in het boek van Tina De Gendt (2014).

Canan had ervaring in beide afdelingen, maar het fileren was toch niks voor haar. Bovendien werd je in de fileerafdeling betaald in stukloon. Je loon hing af van het aantal kilo gefileerde vis dat je op het einde van de dag afgaf. In de verpakafdeling was er een vast wekelijks bedrag dat je kreeg. Canan verdiende wekelijks zo'n 250 gulden. In de fileerafdeling kon dat wekelijks bedrag, naar Cananans zeggen, oplopen tot 500 gulden. Dat bedrag was het dubbele van hetgeen dat Canan wekelijks verdiende. Dit zorgde vanzelfsprekend voor onvrede bij Canan.

Canan: zij verdienden zelfs 500 per week. Zij wogen de filets maar speelden ook met het gewicht. Het was allemaal niet zo eerlijk of precies. Het was iets zoals diefstal. Ik was een eerlijk iemand. Ik kreeg dat niet over mijn hart. Ik drukte eenmaal op de weegschaal. Niet drie keer zoals hen. Naast mij stond ook de chef.

Interview met Canan, 06/02/2020

Uit de quote van Canan blijkt dat vrouwen evenzeer bezig zijn met arbeid en verloning. Alhoewel hun taal- en opleidingsniveau ervoor zorgt dat de informatie, die de vrouwen krijgen op de werkvloer bemiddeld door tolken en chefs gebrekkig is, weerhoudt het hen er niet van om stil te staan bij dit gegeven. Gönül werkte op hetzelfde moment als Canan in hetzelfde visbedrijf. Zij beaamt het stukloon evenzeer

Gönül: Ja, per kilo. Wanneer je uit veertig kilo vis vijftien kilo filet kunt halen, dan werd je een beetje meer betaald. Wanneer je vis verkwist, werd dit verlies van je loon afgetrokken. Het was per kilo. Je had ook een nummer.

Interview met Gönül, 22/11/2019

Niet alleen werden de vrouwen betaald naar het aantal kilo vis dat ze fileerden, maar ze werden ook afgestraft wanneer ze vis “verkwistten”. Wanneer ik echter met Canan en Gönül spreek over hun werkervaring in dat beruchte visfileerbedrijf, zien zij geen graten in de werkomstandigheden. Er speelt vooral een groot gevoel van dankbaarheid. In het deel ‘De vrouwen van Breskens’ buig ik me daarom wat dieper over de casus van Diepvries Breskens.

7.3 Collegialiteit maar ook vriendschap?

Ondanks de rivaliteit die sommige vrouwen onderling voelden, ontstond ook collegialiteit. De omgeving van een fabriek was allerminst een eenvoudige setting om hechte vriendschapsbanden te ontwikkelen. De textielmachines waren lawaaierig. Daarnaast moesten de vrouwen aandachtig te werk gaan omwille van de veiligheidsvoorschriften. Het alziend oog van de ‘chefs’ hield het werktempo ook strak (interviews Neslihan Dogan, 2019 - 2020).

Vanaf de jaren ‘60 en ‘70 werd er ook geëxperimenteerd met nieuwe werksystemen. Die experimenten focusten zich op verschillende ploegsystemen: het semicontinu systeem, de nachtploeg en de weekendploeg. De werknemer moest hetzelfde produceren in een kortere tijd, waardoor de prestatiedruk steeg. Sommige fabrieken waren doorsluisfabrieken, waarin de arbeidsmigranten slechts tijdelijk werkten tot ze werk vonden in een andere fabriek. Daarnaast kregen de werknemers korte pauzes en werden ze meer gecontroleerd. In het onderzoek dat het MIAT (De Bock & Langeroot, 2017) i.s.m. historici van de UGent uitvoerde, vertelde een oud-textielarbeider dat je niet lang kon keuvelen in de kantine. De werknemers kregen maar een kwartier om te lunchen. Mijn respondente Elif vertelde een gelijkaardig verhaal.

Elif: Hoe kan je vrienden maken? Je mag niet eens je machine verlaten. Je kan niet praten. Je ziet elkaar enkel in de kleedkamers. De chefs hielden je voortdurend in het oog.

Interview met Elif, 19/09/2019

Elif getuigt evenzeer dat het moeilijk was om collegiale banden te scheppen met het strakke werkritme. Naast de kantine zagen ze elkaar ook in de kleedkamers waar ze zich iedere ochtend en avond omkleedden. In bovenstaande quote bevestigde Elif de veranderingen die zich in de jaren ‘60 en ‘70 hadden doorgetrokken in de textielsector. Er was een heel grote prestatiedruk en tegelijk was de controle op de arbeiders ook toegenomen (De Bock & Langeroot, 2017).

De verhoogde controle op de werkvloer was niet enkel iets waarover Elif getuigt. De andere vrouwen waren evenzeer op hun hoede over de zogenaamde chefs. De vrouwen vermeldden verschillende momenten dat ze in het oog werden gehouden door de chef. Zo ook Canan.

Canan: Peter [fictieve naam]? Hebben ze hem gefotografeerd toen hij nog jong was (kijkt naar foto)? Bij ons was die niet zo jong. Dat was echt een gekke man. Ik riep "Peter is op komst!" en iedereen liep weg."

Interview met Canan, 06/02/2020

Veel tijd om sociaal te doen hadden de vrouwen niet. En dat lag niet alleen aan het alziend oog van de 'chefs'. Door middel van interviews met oud-textielarbeiders tracht De Bock (& Langeroot, 2017) te achterhalen hoe hecht de banden op de werkvloer waren. De Bock stelde vast dat migranten het vaak hadden over "goede relaties". Die omschrijving omvat vooral de goede samenwerking op de werkvloer en de vriendelijkheid en beleefdheid tijdens de korte pauzes. Die oppervlakkige kortstondige contacten groeiden bij de vrouwen die ik interviewde - met uitzondering van de vrouwen die in Diepvries Breskens werkten - zelden uit tot diepgaande en affectieve vriendschappen (Neslihan Dogan interviews, 2019 – 2020). Dat had natuurlijk ook te maken met hoe arbeiders keken naar hun werkplaats (De Bock & Caestecker, 2013).

Er was een paradoxale houding tegenover de werkplaats. Enerzijds werd de werkplaats slechts beschouwd als het instrument om geld te verdienen, anderzijds spendeerden de vrouwen ook een wezenlijk deel van hun dag in de fabriek. Wanneer de vrouwen spraken over hun werkplaats is dat met dankbaarheid omdat ze er hun brood konden verdienen. Alhoewel ze uren achter hun textielmachines spendeerden, was er geen tijd om te verzusteren met de collega's (De Bock & Langeroot, 2017). Dat was ook te horen in de getuigenissen van de vrouwen. Cemile vertelde in onderstaande quote hoe intens het werk in de fabriek haar dagritme bepaalde.

Cemile: ik maakte eten voor hem [echtgenoot] klaar. Ik begroette hem toen hij naar huis kwam. Ik legde zijn eten klaar. Nadat ik zijn eten klaargezet had, zei ik: "Ik ga slapen." Vijf dagen in de week aten we apart. Ik kwam en hij ging weg. Hij ging weg en ik kwam. Enkel op zaterdagen en zondagen hadden we wat tijd. Zo gingen we ergens naartoe. Tijdens die vijf weekdays konden we nergens heen.

Interview met Cemile, 18/12/2019

Het werk nam zo'n wezenlijk onderdeel van de dag in beslag dat het niet enkel een invloed had op de diepgang van de collegiale banden op het werk, maar ook op de banden tussen de partners thuis. Cemile vertelde dat de werknemers niet met elkaar konden praten op het werk. Ze troffen elkaar vaak in de kantine.

De werknemers in de jaren 60 en 70 kwamen ten gevolge van de bilaterale akkoorden op eigen houtje naar Gent om het geld bijeen te zamelen voor een "gele os" (tractor) en daarna terug te keren

naar hun dorp. Uiteindelijk werden dat een paar jaren, gingen de kinderen naar school en kocht men een huis in Gent (De Gendt, 2014). Het duurde tot diep in de jaren '80 vooraleer de arbeidsmigranten en hun families in hun hoofden en harten beslisten om in België te blijven en niet meer "terug te keren" naar Turkije (De Gendt, 2019). Ze realiseerden zich steeds meer dat het land dat ze achterlieten niet meer bestond ten gevolge van mechanisering in de landbouw en de plattelandsvlucht (De Gendt, 2014). Volgens mijn respondent Ulviye en haar man duurde het voor hen zeker tot de jaren '90 vooraleer ze de terugkeergedachte loslieten (interview met Ulviye, 28/06/2020).

Het kortetermijndenken zette ook een rem op de sociale contacten tussen de werknemers. De gedachte was namelijk: We keren binnenkort toch terug. Waarom zouden we vrienden maken als we ze toch moeten achterlaten (De Bock & Caestecker, 2013)? In het deel "Mannelijke economische VS vrouwelijke emotionele motieven" boog ik me reeds over de verschillende expliciet economische betekenis die vrouwen in retrospectief toekennen aan hun migratie.

Naast dit kortetermijndenken was er ook de taalkwestie. De gebrekkige kennis van het Nederlands was zeker niet bevorderlijk voor de contacten op de werkvloer (De Bock & Langeroot, 2017). Uit mijn interviews met de vrouwen blijkt echter dat er afdelingen waren waarin een groot deel Turkse werknemers aan het woord was. Daarnaast zouden er ook jongere werknemers zijn die de taal machtig waren en tolkten voor de werknemers. In sommige bedrijven, bv. de visfileerfabriek van Breskens, had je tolken die elke dag aanwezig waren op hun kantoor in het bedrijf. Je kon in Gent met andere woorden zonder problemen werken, winkelen, naar de dokter gaan of je administratieve taken opvolgen zonder dat je enige notie had van het Nederlands (De Gendt, 2018).

7.4 De vrouwen van Breskens (casestudy)

In het deel "Loonkloof en rivaliteit" besprak ik waarom de Turkse vrouwen van de eerste generatie het moeilijker hadden dan hun partners. De vrouwen hadden minder kennis van de taal, waren in veel gevallen analfabeet en droegen de dubbele last van het huishouden en buitenshuis werken (Abadan-Unat, 1982). Ze liepen ook meer risico om minder beschermde en betaalde jobs te doen en in een limbo terecht te komen van flexibel en zwart werk (Mirdal, 1984).

De casus van de visfileerfabriek in Breskens (Nederland) toont die pure vorm van uitbuiting ondubbelzinnig aan. Verder geeft het ons ook een rijk beeld over het leven van Turkse vrouwen als arbeider. Voor ik inga op hoe de vrouwen de werkomstandigheden zelf evalueerden, geef ik eerst wat achtergrondinformatie over de geschiedenis van het visfileerbedrijf in Breskens.

In de jaren tachtig werden 150 Turkse vrouwen tewerkgesteld in de visfileerfabriek van Breskens, waarvan de helft uit Gent. Toen de vrouwen één voor één fysieke klachten kregen door de zware werkomstandigheden, kwamen Wijkgezondheidscentrum De Sleep (en meerbepaald dokter Ri De Ridder) en de Wetswinkel in actie, die uiteindelijk beslecht werd met de sluiting van de fabriek in 1981. Behalve in het boek 'Turkije aan de Leie' is dit hallucinant stukje geschiedenis nergens opgeschreven (De Gendt, 2014).

Hoewel het voor WGC De Sleep en de Wetswinkel duidelijk was dat de casus Breskens een geval is van migrantenvrouwen die op de arbeidsvloer werden uitgebuit en dit nieuws meermaals de lokale krant, "Zeeuwse courant", haalde, heerste er bij de beperkt aantal vrouwen, die ik interviewde, toch wel een stilte over de werkomstandigheden, het ziekteverzuim en het faillissement van het bedrijf. Die stilte vertaalde zich in de interviews op sommige momenten in romantisering, selectieve herinnering en ronduit ontkenning.

Vier van de tien vrouwen die ik interviewde, waren werkzaam in de visfileerfabriek van Breskens. Je kon er twee functies uitoefenen. Ofwel fileerde je de vis, ofwel verpakte je de filets. Je loon hing af van je functie en anders dan in de textiel fabrieken kregen fileerders stukloon. Tülay beaamde dat de visfileerders in stukloon betaald werden. Aangezien je loon zodanig afhing van je prestatie was de druk bij fileerders dan ook hoog om elke dag goed door te werken. Die druk nam volgens Tülay zo'n proporties aan dat de fileerders niet eens naar het toilet gingen of een korte drinkpauze namen, omdat elke verloren minuut zich vertaalde in minder gefileerde vis, ergo minder loon. Volgens haar was dit de reden waarom veel vrouwen problemen kregen met hun nieren of hun blaas. Tülay liet weten dat ze zelf reuma had opgelopen in de visfileerfabriek van Breskens (interview met Tülay, 27/06/20).

Türkans dochter, Zeliha, vertelde terloops dat men op het einde van de week vol ongeduld wachtte op de enveloppen met hun weekloon. Dit getuigt alweer van de wisselende aard van het stukloon (informeel gesprek met Zeliha, 19/06/2020). In tegenstelling tot de fileerafdeling, hadden de inpakkers wel een vast loon. Canan vertelde dat zij in de verpakkingafdeling slechts 250 gulden per week kreeg terwijl haar collega's bij de fileerafdeling vaak het dubbele opstreken. Dit zorgde bij Canan geregeld voor onvrede (interview met Canan, 06/02/2020).

Wat opmerkelijk was, was dat van de 150 vrouwen die Diepvries Breskens tewerkstelde ze alle 150 Turks waren. Volgens Türkan was de bezetting Turks, omdat de loonkost lager lag (interview met Türkan, 19/06/2020). Tülay was zich er evenzeer van bewust dat de Turkse bezetting niet lukraak gekozen was. Zo vertelde ze over een veelbetekend moment op de bus onderweg naar het werk.

Tülay: Je had er mensen uit Holland die er werkten, maar uit Gent vertrok elke ochtend een busje. Weet je wat onze chauffeur toen zei? (...) Hij zei: "Jullie Turkse vrouwen zijn heel erg loyaal. Onze vrouwen zouden hier nooit komen werken. Jullie mannen zitten tot de vroege uurtjes op café en jullie komen helemaal naar hier om te werken. Jullie blijven ook erg trouw aan jullie echtgenoten. Een Belgische vrouw zou zo'n man allang verlaten hebben." (...) De chauffeur had echt bewondering voor Turkse vrouwen.

Interview met Tülay, 27/06/20

De chauffeur gaf met niet zoveel woorden toe dat de Turkse vrouwen ingezet werden om het vuile werk op te knappen. De chauffeur zei dat zijn vrouw, een Hollandse, het werk in geen geval zou doen. Aan de hand van een verkapt compliment sprak hij zijn bewondering voor de Turkse vrouwen uit. De casus van Breskens illustreert nogmaals dat vrouwen met een migratieachtergrond dubbel benadeeld werden. Vrouwen werkten in hetgeen dat Abadan-Unat (1982) de 'benadeelde sector' noemt. In de 'benadeelde sector' waren de lonen laag, de werkomstandigheden slecht, de werkmogelijkheden instabiel en de doorgroeimogelijkheden nihil.

Zoals hun mannelijke collega's ervoeren ook de vrouwen wat sociologen Monica Boyd en Elizabeth Grieco (1998) 'occupational segregation' noemen. 'Occupation segregation' hield in dat de arbeidsmarkt in het bestemmingsland een bepaalde type jobs toewees aan een bepaalde type mensen. De ongeschoolde, onbeschermd en slecht betaalde jobs werden daarbij gereserveerd voor de migranten. Vrouwen waren bijgevolg geconcentreerd binnen het typische vrouwenwerk (Morokvasic, 1984).

Op het kruispunt van gender, klasse en ras werden migrantenvrouwen dubbel benadeeld in vergelijking met hun mannelijke collega's. Ze hebben minder keuze in het beschikbare werk en ze waren heel vaak te vinden in arbeidsintensieve industrieën, die vaak op het punt stonden te herstructureren (e.g. textielsector). Op die manier was de werkzekerheid heel erg broos (Boyd & Grieco, 1998). Een interessant gegeven was dat de Turkse vrouwen in Breskens gingen werken op het moment dat de textielsector het moeilijk begon te krijgen.

De jaren '70 stonden bekend als een periode waarin verschillende textiel fabrieken de deuren sloten en er vanuit de overheid verschillende initiatieven kwamen om de sector nieuw leven in te blazen. Zo was er het befaamde Textielplan en waren er de verschillende protectionistische Multivezelakkoorden ter ondersteuning van de sector (Debo, 2014). Daarnaast stonden de jaren '80 bekend als een periode van economische malaise en een torenhoge werkloosheid (De Gendt, 2014). Een interessante vraag zou dan kunnen zijn of de vrouwen specifiek voor de visfabriek in Breskens

kozen net omwille van de sluiting van vele textiel fabrieken in Gent en bijgevolg de vermindering van de werkgelegenheid voor mannen en vrouwen (Boyd & Grieco, 1998)?

Zowel Türkan, als Gönül's man waren werkloos toen beide dames begonnen in Breskens. Gönül vertelde dat haar man niet meer gewerkt had nadat de textiel fabriek waarin hij werkte, afbrandde (interview met Gönül, 22/11/2019). Toen Türkan's echtgenoot zijn job verloor, begon Türkan met haar dochter in Diepvries Breskens. Hoewel Türkan het er zelf maar een maand volhield, heeft haar dochter er zes jaar gewerkt, waaronder de eerste zes maanden als primaire kostwinner van het gezin (interview met Türkan, 19/06/2020). Beide vrouwen werkten er op het moment dat de werkgelegenheid in Gent voor een bepaalde periode schaars was. Of dit fenomeen generaliseerbaar is, zou aan de hand van meerdere interviews met ex-arbeidsters van Diepvries Breskens onderzocht moeten worden.

Inbreuken op de arbeidsvoorwaarden en arbeidsveiligheid vinden we ook terug in de casus van Breskens. Tülay (interview met Tülay, 27/06/2020) en Gönül vertelden (interview met Gönül, 22/11/2019) respectievelijk dat het zowel 's winters als 's zomers koud was in de fabriek. Ze kregen handschoenen, maar werkten tenslotte in een diepvries en hun handen zaten voortdurend in het water. Je had immers lauw water nodig om de bevroren vis te kunnen fileren. Toen Diepvries Breskens door het massaal ziekteverzuim en het onderzoek van het Wijkgezondheidscentrum De Sleep en de Wetswinkel in moeilijke papieren kwam, haalde het meermaals de lokale kranten (De Gendt, 2014). In de 'Provinciale Zeeuwse Courant' (23/12/1981, 27) stond bijvoorbeeld te lezen dat arbeidsters heel moeilijk vakantie- of snipperdagen konden opnemen en gebrekkig ingelicht waren over de arbeidsvoorwaarden.

De verschillende vrouwen die ik sprak, maakten inderdaad melding van een tolk die zowel Turks en Nederlands kon en hen bijstond. Zij was dagelijks aanwezig op het kantoor en de vrouwen konden bij haar terecht met vragen. Ondanks de tolk die aanwezig was, konden misverstanden gebaseerd op taal niet voorkomen worden.

De casus van Breskens moet echter verder onderzocht worden. De gewezen arbeidsters zouden op grotere schaal geïnterviewd moeten worden om te achterhalen wat zich precies heeft afgespeeld op de werkvloer. Op die manier kunnen de mondelinge getuigenissen naast de bronnen van WGC De Sleep, De Wetswinkel en de stad gelegd en vergeleken worden. Tijdens mijn interviews stelde ik vast dat het onderwerp van Breskens bij sommige vrouwen gevoelig lag. Canan had een goede vriendin met wie ze gewerkt had in Diepvries Breskens. De vriendin wenste in geen geval deel te nemen aan het onderzoek indien "het recht niet zou geschieden" en zij niet financieel gecompenseerd werd voor het geleden onrecht.

Wat betreft de reden voor het faillissement waren er ook veel onduidelijkheden. Sommige vrouwen liepen met een grote boog om het onderwerp faillissement heen. Dan ontkenden ze het faillissement, of zeiden ze dat ze niet afwisten van de problemen.

Gönül: (...) Opeens ging de fabriek failliet. Ik weet ook niet hoe dat gebeurd is. De grote fabriek ging opeens failliet.

Interview met Gönül, 22/11/2019

Zo zei Gönül dat ze absoluut niet wist hoe de grote fabriek failliet ging. Alhoewel ze tijdens het interview vertelde dat verschillende vrouwen ziek werden, legde ze het verband tussen het ziekteverzuim en de werkomstandigheden niet. Wat tijdens het interview erg opviel is de romantisering die naar voren trad wanneer de vrouwen terug dachten aan hun terwerkstelling in Diepvries Breskens. Zo liet Canan weten dat ze ondanks de barre werkomstandigheden toffe tijden had beleefd met haar collega's. Vooral de lange en sfeervolle busrit van Gent naar Breskens herinnerde ze zich levendig. De romantisering en selectieve stilte is terug te brengen op de enorme dankbaarheid die de eerste generatie vaak voelde. Daarnaast lag de romantisering ook aan de enorme lotsverbondenheid die de vrouwen onderling voelden.

8. DE VROUW ALS NETWERKER

8.1 Kettingmigratie

In mijn introductie maakte ik reeds het onderscheid tussen de officiële rekrutering in de Limburgse en Waalse mijnsector en de kettingmigratie naar Antwerpen, Brussel en Oost-Vlaanderen. In Gent kunnen we met stelligheid zeggen dat migratie naar de textielstad niet in het minst via kettingmigratie is verlopen (De Gendt, 2014). Kettingmigratie is niet enkel beperkt tot Gent, ook in andere West-Europese landen zoals Nederland, Frankrijk en Duitsland kwam kettingmigratie voor (Akgündüz, 2008). Meer nog: voor Gent kunnen we stellen dat de meerderheid van de migratie op basis was van kettingmigratie gebeurde (De Bock & Caestecker, 2013). Rechtssociologe Anita Böcker (1994) onderzocht de kettingmigratie naar de Nederlandse stad Nijmegen en concludeerde dat de helft van de onderzochte mensen arriveerde op basis van officiële rekrutering. De andere helft bereikte Nijmegen door migranten die hier al eerder aanwezig waren, ergo kettingmigratie.

Omwille van dat ontbrekend wettelijk kader zijn nieuwe migranten afhankelijk van oudere migranten. Tegenover die hulp stond een enorme dankbaarheid, omdat individuen de nieuwkomers wegwijs maakten in de stad, terwijl de staat verzaakte dit te doen (De Gendt, 2018). In de beginjaren van dergelijke/deze migratie ontstond een grote solidariteit onder Gents-Turkse pioniers die andere

nieuwe migranten materieel en moreel bijstonden. Al nuanceert Tina De Gendt (2014) dat niet iedereen die hulp motiveerde vanuit altruïsme. Er waren ook individuen die van het “helpen” van nieuwkomers een lucratieve zaak maakten. Omwille van die redenen concludeert Böcker (1994) dat oudere migranten niet enkel fungeerden als brugpersonen, maar ook als *gatekeepers* ten aanzien van die nieuwe migranten.

Umut Erel (2015) stelde daarenboven dat de immigratiewetgeving en de praktijken van werkgevers vaak het cultureel kapitaal van migranten devalueerden in het migratieland. Als tegenreactie op die onderwaardering putten migranten uit hun sociale netwerken om hun sociaal kapitaal om te zetten in economisch kapitaal. Dergelijke netwerken hadden echter ook een keerzijde. Enerzijds hielpen ze de migrant aan een job of huisvesting. Ze hadden een positief effect op de overlevingskansen van de migrant in het nieuwe land. Anderzijds konden zulke netwerken erg uitbuitend zijn, omdat ze opereren buiten het toezicht van de staat en vatbaar zijn voor misbruik. In haar artikel onderzocht historica Jozefien De Bock (2018) hoe naast institutionele actoren en persoonlijke netwerken van individuele migranten ook tussenpersonen hun diensten tegen betaling aanboden aan de aspirant-migrant. Die tussenpersonen zouden vandaag “mensensmokkelaars” genoemd worden. Hoewel er gevallen van misbruik waren (zie het verhaal over Necmi, De Gendt, 2014), waren er ook migranten die ‘mensensmokkelaars’ ‘gidsen’ noemden (De Gendt, 2014; De Bock, 2012). Botsende percepties over de ‘tussenpersoon’ zouden volgens De Bock (2018) ook te vinden zijn in hedendaagse interpretaties van de migratieverhalen van Mexicaanse migranten die de Mexicaans-Amerikaanse grens oversteken.

In hetzelfde artikel onderzocht De Bock (2018) ook persoonlijke netwerken van de individuele migrant. Ze onderscheidde de personen die migranten kennen uit het land van herkomst (*old world ties*) en mensen die ze pas na hun migratie (*new world ties*) leerden kennen. Voor Gent stelde De Bock vast dat het grootste deel van de arbeidsmigranten naar Gent trok op basis van hun persoonlijke sociale netwerken. Als bewijs voor die conclusie haalde De Bock het fenomeen van de getransplanteerde gemeenschappen aan. Meer dan de helft van alle arbeidsmigranten die tussen 1960 en 1980 aankwamen in de Gentse stad waren geboren in Emirdag of een naburig dorp. In Gent vind je daarom het schoolvoorbeeld van een getransplanteerde gemeenschap: Turkse Gentenaars met roots in en rond Emirdag zijn er overgerepresenteerd (Timmerman, 2018). Dit gaat zo ver dat dorpen in het district Emirdag doorheen het jaar spookdorpen zijn en pas heropleven tijdens het zomerverlof wanneer de diaspora er vertoeft (De Gendt, 2014). Zulke sociale netwerken waren belangrijk voor de initiële slaagkansen van de migratie. Het bekendste voorbeeld in Gent is waarschijnlijk Gazi Palit. Deze pionier hielp heel wat van zijn streekgenoten bij hun aankomst en hun eerste overnachtingen in de stad. Daarvoor stond hij tot ver buiten Gent bekend. Gazi Palits vrouw

speelde in diens schaduw ook een grote rol in het ontvangst van nieuwkomers. Ze kookte voor hen, gaf ze een plek om te slapen en verzorgde hen. Zonder haar praktische ondersteuning had hij nooit zoveel nieuwkomers kunnen helpen (De Gendt, 2014).

8.2 De rol van vrouwennetwerken in kettingmigratie

Net zoals er weinig aandacht was voor vrouwelijke arbeidsmigranten, zien we hetzelfde gebeuren bij vrouwelijke netwerkers. De reden daarvoor valt niet enkel te reduceren tot het mannelijk perspectief waaruit de migratiegeschiedenis verteld werd (Boyd & Grieco, 1998). In tegenstelling tot mannelijke netwerken zijn de persoonlijke netwerken van vrouwelijke migranten veelal onzichtbaar. Waaraan ligt deze onzichtbaarheid? Is die zomaar terug te brengen op hun eigen onzichtbaarheid in de publieke ruimte? Als we de emeritus-sociologieprofessor Gwen Moore (1990) mogen geloven is die onzichtbaarheid te wijten aan de inherent gegenderde kenmerken van netwerken.

Moore stelde (1990) dat de verschillende structurele posities die mannen en vrouwen hebben in de maatschappij verschillende opportuniteiten creëren voor, maar tegelijk ook beperkingen opleggen aan de vorming van netwerken. Het is belangrijk om te vermelden dat Moore's onderzoek is gebaseerd op een survey gehouden in 1985. Moore constateerde in haar onderzoek dat mannen en vrouwen even grote netwerken hebben, maar dat de samenstelling wel grondig verschilt. Zo bestonden de netwerken van mannen uit mensen buiten de verwantengroep. De netwerken die vrouwen aangingen, bestonden uit mensen uit de directe omgeving van de familie en buurt. In de vorming van dergelijke netwerken zouden een huwelijk, huishouden en kinderopvang verschillende betekenissen hebben voor mannen en vrouwen. Voor vrouwen zouden al die opgesomde criteria een eerder beperkende rol spelen in de vorming van netwerken, terwijl ze voor mannen eerder een faciliterende functie hebben (Moore, 1990). Aangezien zelfs vrouwen, die uitwerken, het grootste deel van de reproductieve arbeid op zich nemen, hoeft de man zich geen zorgen te maken over het huishouden en komt er op die manier tijd vrij om buitenshuis te netwerken (Erel, 2018).

De sociologe Basak Bilecen (2019) deed onderzoek naar netwerken van Turkse vrouwen in Duitsland. Ze constateerde dat vrouwennetwerken eerder sociale hulp zullen vragen aan hun netwerk in moeilijke periodes dan met mannen. Daarnaast zouden ze hun netwerk ook mobiliseren om hulp te bieden aan mannen terwijl het omgekeerde minder vanzelfsprekend is. Bilecen stelt dat migraties netwerken uitdunnen, maar evenzeervormden. Ze geeft het voorbeeld van Turkse migrantenvrouwen in Duitsland met roots in verschillende Turkse regio's, die bij elkaar thuis samenkomen. Indien migratie er niet was geweest, zouden veel van die vrouwen volgens het principe van de patrilokaliteit eerder moeten netwerken met vrouwen in hun eigen respectievelijke dorp of stad.

In de delen “De vrouw als opvoeder” en “De vrouw als huishouder” schreef ik reeds dat migratie op vlak van kinderzorg en huishouden een enorm verlies betekende voor vrouwen uit een patrilokaal huishouden. Aangezien de netwerken van vrouwen vooral bestaan uit mensen uit de verwantengroep zijn ze niet zo zichtbaar zoals de netwerken waarin mannen zich bevinden (Moore, 1990). Dergelijke netwerken aan het licht brengen is geen sinecure. Enerzijds omdat ze verdrongen worden tot de familiale privésfeer, maar ook omdat vrouwen de netwerken die ze vormen, en voor mannen zullen aanwenden ter ondersteuning, zelf niet als netwerk zien, maar eerder als een verlengstuk van hun reproductieve taken (Erel, 2018).

Je kan de “Vrouw als netwerker” enkel identificeren aan de hand van diepte-interviews. Veel van deze vrouwen, zeker wat betreft de eerste generatie, liepen niet meteen te koop met de functie als netwerker (Olson, 1982). Bij de tweede generatie Turkse vrouwen zijn netwerkers al meer zichtbaar. Dat is vooral te wijten aan de verhoogde aandacht voor integratie in de jaren ‘90 en de bewustwording dat vrouwen hier een rol in zouden kunnen spelen (Martens, 1991; Veto I, 1991).

In dit deel wil ik me aan de hand van de getuigenis van Dicle daarom focussen op hoe vrouwelijke netwerken ontstonden, sterker werden en welke rol ze speelden in de migratie van andere mannen en vrouwen. Dicle’s zus, Handan (fictieve naam), was zo’n vrouw.

Dicle: Zij [Handan] heeft me zeer zeker wegwijs gemaakt. Het is door haar dat we naar België konden komen. Zij heeft me laten overkomen. Zij vond ook het werk [voor Dicle’s echtgenoot]. Ze vonden opnieuw een houtzagerij. We migreerden naar hier. We verhuisden naar Gent.

Interview met Dicle, 18/09/2019

Alhoewel het merendeel van de vrouwen in België terechtkwam via gezinshereniging, evalueert Dicle de situatie toch anders (Khooijinian, 2007). In het interview was het opmerkelijk hoe vaak ze haar zus vernoemde wanneer het ging over de migratie van haar eigen gezin en haar welbevinden in België. Ze erkent dat ze in Gent terechtkwam via gezinshereniging, maar voegt er wel aan toe dat haar migratie en die van haar man geenszins kon gebeuren zonder het netwerk dat Dicle deelde met haar zus Handan. Handan trouwde met een man uit het dorp Türkmenköy. Handans toekomstige kreeg de kans om naar Gent te vertrekken en te werken in de Nouvelle-Orléansfabriek. Hij kreeg het arbeidscontract dankzij zijn vader, die eerder naar Gent gemigreerd was. Als aanstaande arbeidsmigrant trok hij naar Handans vader om haar hand te vragen. Hij had een extra arbeidscontract in de aanbieding voor zijn schoonvader. De schoonvader vond zichzelf te oud en dacht er niet aan om zijn geliefde dorp Bademli te verlaten. De ziekte van zijn dochter Dicle indachtig,

vroeg hij zijn aanstaande schoonzoon de echtgenoot van zijn andere dochter (Dicle's man) mee te nemen. En zo geschiedde.

Algemeen wordt gesteld dat voor 1974 -en de beruchte 'migratiestop'- de economische migratie mannelijk en de kettingmigratie vrouwelijk was (Timmerman, 2006). Wanneer we de casus van Dicle echter minutieus bestuderen komen we tot de vaststelling dat niet alleen Dicle via volgmigratie in 1973 in België geraakte, maar ook Dicle's man, zus en schoonbroer in 1972. Alle vier konden ze naar België migreren, door het feit dat Handans schoonvader als eerste naar Gent migreerde en twee arbeidscontracten te geef had. Daarom kunnen we ons de vraag stellen hoe onafhankelijk en strikt "mannelijk" de keuze van Dicle's man was om te migreren? Voor het huwelijk van Handan komt de idee van migratie in Dicle's man niet op. Daarenboven moet ook de dichotomie tussen de actieve onafhankelijke migrant en de passieve afhankelijke migrante ook met dit verhaal weer in vraag gesteld worden (Boyd & Grieco, 1998). We zien echter dat de invloed van Handan niet stopt bij de migratie van haar schoonbroer. Ze helpt hem ook aan een job in een houtzagerij wanneer hij van Marche-en-Famenne naar Gent verhuist met zijn vrouw. De academische zoektocht naar vrouwennetwerken gaat evenzeer gepaard met de creatie van ruimte voor contingentie in de beslissing om te migreren, zowel bij vrouwen, als bij mannen. Op die manier kunnen we een meer genuanceerd beeld schetsen over hoe de beslissing om te migreren niet als een individuele, maar collectieve beslissing tot stand kwam (Boyd & Grieco, 1998).

In de hoofdstukken "De vrouw als opvoeder" en "De vrouw als huishouder" belichtte ik reeds hoe zwaar het verlies van de vrouwennetwerken woog op de gemigreerde vrouwen. Zo vertelde Dicle reeds hoe zwaar ze het had toen ze na haar migratie niet meer kon rekenen op de vrouwen in haar netwerk die haar voorheen wel hielpen met het huishouden en kinderopvang. Indien Dicle en Handan niet naar Gent zouden migreren zouden ze nooit de kans gehad hebben om zo'n sterke band te onderhouden. Naar het principe van patrilokaliteit zou Handan met haar man in Türkmenköy gaan wonen en Dicle in Bademli blijven. De vrouwen zouden in de dorpen van hun echtgenoten moeten wonen en slechts zeldzaam de kans krijgen om elkaar te kunnen zien (Kandiyoti, 1988). Een band die door het huwelijk en de patrilokaliteit dreigde verloren te gaan, werd door de migratie gered en zelfs versterkt.

8.3 Vriendschappen

Alhoewel de vrouwen in het begin van hun migratie geïsoleerd waren, duurde het niet lang vooraleer ze contact opzochten met andere vrouwen. Die vrouwen woonden vaak in de buurt en waren onderdeel van hun *old world ties* (De Bock, 2013; Interview met Türkan, 19/06/2020). In Gent was het, zoals hierboven reeds vermeld in '9.1 Kettingmigratie', niet moeilijk om streekgenoten tegen het

lijf te lopen (Timmerman, 2006). De Gentse historica Tina De Gendt (2014) maakt een onderscheid tussen de eerste golf in de jaren '60 en de tweede golf in de jaren '70. De tweede golf kwam op gang omstreeks de beruchte migratiestop in 1974. Die golf maakte heel erg gebruik van de expertise van pioniers die hier tijdens de eerste golf waren aangekomen.

Tijdens de interviews kwamen de vriendschappen met andere Turkse gemigreerde vrouwen (en mannen) meermaals ter sprake. Voor de vrouwen vormden die vriendschappen een buffer tegen vervreemding en eenzaamheid. De intensiteit van die vriendschappen komt vooral naar voren wanneer vrouwen de frequentie en spontaniteit van toenmalige vriendschappen gunstiger evalueren in vergelijking met de hedendaagse vriendschappen (Interview met Türkan, 19/06/2020).

Vriendschappen waren van groot belang omdat ze als een *safe space* golden waarin vrouwen hun verdriet en onzekerheden met elkaar konden delen (Bilecen, 2019).

Aangezien er in de zestiger en zeventiger jaren een zekere segregatie op basis van geslacht bestond, waren de contacten die vrouwen hielden vooral met andere Turkse vrouwen uit de buurt (Moore, 1990). Daarnaast hadden vrouwen in de eerste jaren van hun migratie een beperkte mobiliteit, omdat ze de stad nog niet goed kenden. In sommige gevallen werd hun mobiliteit ook beperkt door echtgenoten.

Zo vertelde Elif dat haar man haar waarschuwde thuis te blijven wanneer hij ging uitwerken. Daarbij schuwde hij niet om de grote clichés in te zetten over het stedelijk leven. Hij drukte Elif stevig op het hart dat Gent niet Cimeli Baglikaya, Elifs dorp, was. Elifs echtgenoot vertelde Elif dat er heel wat "gekken, ongemanierden en dronkaards" rondliepen (interview met Elif, 19/09/2019). De angsten die Elifs man had in verband met het leven in de stad laten echo's weerklinken van de katholieke angst voor de stad als een oord van verderf (Reynebeau, 2009). Elifs man was zeker niet de enige die er zo over dacht. De Turkse autoriteiten verspreidden folders in Duitsland met tips voor een gepaste gedragscode voor vrouwen. Zij waren de personificatie van de Turkse republiek en hadden daarom niet alleen hun eigen eer, maar ook die van de republiek in stand te houden (Erel, 2015). Dergelijke 'bezorgdheden' steunden op incidenten van "dansende Turkse gastarbeidsters in Duitse discotheken" die de Turkse kranten haalden (Akgündüz, 2008).

Dergelijke brochures, uitgaande van de Turkse autoriteiten die het gedrag van vrouwen wilden sturen, heb ik voor de Belgische casus niet gevonden. Dat gegeven is te wijten aan het feit dat vrouwen hier niet als alleenstaande gastarbeidsters kwamen, maar als volgmigranten hun echtgenoten kwamen vervoegen (Timmerman, 2008). Daarnaast was er in de Gentse context met zijn getransplanteerde gemeenschappen heel wat sociale controle aanwezig van streekgenoten (Erel, 2015; De Gendt, 2014). Ondanks de verschillende beperkingen die de buitenwereld en de

omstandigheden wilden opleggen aan de mobiliteit van vrouwen, duurde het niet lang vooraleer gemigreerde vrouwen elkaars gezelschap gingen opzoeken. Indien ze elkaars gezelschap niet opzochten, riskeerden ze een leven in totaal isolement (De Bock & Caestecker, 2013).

Bovendien werkte Elifs man lange uren in de fabriek en is hij zich niet elke minuut bewust van hetgeen dat zijn partner doet (interview met Elif, 19/09/2019). Zelfs na het huwelijk blijven de mannen-en vrouwenwereld gescheiden. In de vele Turkse gezinnen die Emelie Olson (1982) in de jaren '70 en '80 onderzocht, merkte ze op dat er niet bepaald een mannelijk centrum was. De echtgenoot en echtgenote waren allebei het centrum van het gezin. Ze hadden elk hun eigen centrum. Dit model biedt een alternatief op het patrilokaal gezin dat door mannen geleid wordt. Algemeen geldt dat de publieke sfeer mannelijk is en de private sfeer vrouwelijk. In het dorp zijn de mannen te vinden in koffiehuisen, moskeeën en hun werk. Vrouwen vind je terug in het huishouden en op de velden. Terwijl vrouwen exact weten waar hun partner is, geldt voor mannen niet hetzelfde.

Zowel mannen, als vrouwen hangen de mythe van "male dominance" aan, maar ze hebben wel verschillende percepties (Kandiyoti, 1988). Mannen schatten hun partner meegaander en meer beperkt in hun vrijheden in dan ze in de werkelijkheid zijn. Vrouwen aan de andere kant schatten zichzelf vrijer in. In een tweede variant van de mythe wordt die vooral geloofd door mannen, terwijl hun partners louter lippendienst bewijzen (Olson, 1982). Vaak zullen vrouwen buitenshuis treden wanneer hun man er niet is om dit te observeren. Bovendien onderhouden deze vrouwen ook hechte banden met burens, die hun steun en toeverlaat worden (Chin, 2007).

Mijn respondent Türkan sprak meermaals over de eenzaamheid, die er in het begin was, maar de vriendschappen in de buurt compenseerden dat gevoel.

Türkan: Je voelt je wel eenzaam en dat is moeilijk, maar er kwamen mensen uit je dorp of uit Türkmenköy. Er kwamen mensen uit Bademli. Uit ons dorp [Karakuyu] waren er ook mensen. Wanneer je die mensen ziet, geeft dat je troost.

Interview met Türkan, 19/06/2020

In bovenstaande citaat zien we hoe belangrijk die vriendschappen voor Türkan waren. Ze zorgden ervoor dat Türkan zich meer en meer thuis ging voelen in het nieuwe land. Die vriendschappen ontstonden omdat ze steunden op gedeelde ervaringen en uitdagingen als migranten. Daarnaast steunden ze ook op solidariteit, omdat de eerste golf migranten vaak wegbereiders waren voor de tweede golf (De Gendt, 2014). Net zoals de mannelijke pioniers hun lotgenoten hielpen op het vlak van huisvesting, tewerkstelling, verblijfsdocumenten, rijbewijs (etc.) deden de vrouwen dat ook voor

hun vriendinnen. Hieronder vertelt Türkan hoe Dicle en Dicle's zus, Handan, die eerder waren gemigreerd, haar wegwijs maakten in Gent.

Türkan: Ze [jongste dochter, Elif] werd geboren op 1 juli 1976. Toen waren er geen pampers. We gingen stoffen kopen per kilo. We knipten dat dan uit de stof en naaiden dat dan. We maakten er vijf, zes of tien luiers van en gebruikten dat dan. We wisten dat met onze handen. Handan en Dicle kwamen dan langs bij mij. Ik was net bevallen van mijn dochter. Ze zeiden dat ze een plek kenden waar je de stof per kilo kon kopen. "Kom naar daar en laten we daar dan stoffen voor je kopen." De stoffen werden dan per kilo verkocht. Zij toonden dat dan aan mij. Zij kenden dat goed want zij waren hier al eerder.

Interview met Türkan, 19/06/2020

Uit dit citaat blijkt dat de steun die vrouwen kregen van andere migrantenvrouwen niet alleen morele en emotionele steun was, maar dat ze elkaar evenzeer praktisch en financieel bijstonden (Bilecen, 2019). Gönül vertelde me dat zij en haar vriendinnen elkaar hielpen. Zo vertelt ze hoe haar vriendinnen haar geld leenden toen ze haar eerste huis wou kopen (Interview met Gönül, 22/11/2019).

Türkan heeft een gelijkaardige getuigenis. Ze vertelt dat haar echtgenoot de eerste zes maanden na hun aankomst werkloos was. Türkan kwam naar België in de hoop dat haar gezin het financieel beter zou hebben. De eerste zes maanden waren echter ontvullend. Türkans echtgenoot kreeg loon noch kindergeld en er werd geld geleend van familie en vrienden om de maanden door te komen (interview met Türkan, 19/06/2020). De Bock (2013) schrijft dat hoewel de migratie van vrouwen -in tegenstelling tot die van hun partners- binnen een duidelijk legaal kader plaatsvond, ze vaak in economisch precaire situaties belandden.

Wanneer ik vroeg van welke vrienden Türkan zoal geld leende, antwoordde ze steevast dat dat mensen waren die ze uit het land van herkomst kenden. Türkan stelt dat die vrienden onderdeel uitmaken van haar 'old world ties'. De Bock (2018) stelt echter dat de persoonlijke netwerken die de prille migranten hebben, op het eerste gezicht dan wel 'old world ties' lijken, wanneer ze doorvraagt komt ze echter tot de vaststelling dat migranten elkaar leerden kennen in België ten gevolge van hun migratie en deel uitmaken van 'new world ties'.

Dat blijkt ook uit Türkans eerste citaat op de voorgaande pagina. Daarin stelde ze reeds dat ze vriendinnen had uit Bademli en Türkmenköyü. Wanneer Türkan stelt dat ze geld leenden van vrienden uit dezelfde streek, bedoelt ze eigenlijk dat ze geld leenden van mensen uit Emirdag. Dat wil echter niet zeggen dat ze reeds contact had met die vriendinnen, die uit verschillende dorpen

kwamen. Omwille van beperkte vervoersmogelijkheden, het principe van patrilokaliteit, werk op het land en genderopvattingen waren vrouwen begrensd in hun mobiliteit (Mirdal, 1984).

Türkan vertelt het volgende over die beperkte mobiliteit:

Türkan: we zijn uit hetzelfde dorp. Vroeger trouwde je met iemand uit je eigen dorp. Wanneer we naar België migreerden noemden we dat de ‘ontworteling’. Daydali, Davulga, Karakuyu, Incik en Turkmenköy waren allemaal dorpen die dichtbij elkaar lagen. Ze waren allemaal op tien minuten verwijderd van elkaar. Of een halfuur. Wanneer onze zusters, buurvrouwen, nichten trouwden met iemand uit een naburig dorp dan stonden we te wenen, omdat ze vertrok naar een ander dorp. We zagen dat als ontheemding. Achteraf gezien is dat toch geen ontheemding? Het was eigenlijk maar een halfuur rijden. Kijk, nu zijn we zelfs helemaal naar hier gekomen. (...) Natuurlijk zag je die [vrouwen die trouwden met een man uit andere dorp] niet. Als ze een keer op bezoek kwam bij haar vader dan zag je haar. Vaak kreeg je die kans niet. Je weet niet of je haar een keer per maand zult zien, of een keer per jaar. Zij heeft werk en ik heb werk. Ze kan niet elke dag komen. Het was er niet zoals in België. Die afstand was te groot voor ons.

Interview met Türkan, 19/06/2020

We kunnen uit dit citaat besluiten dat vrouwen geen vrouwen uit andere dorpen ontmoetten voor hun migratie. Huwelijken zijn daarom naast vrolijke evenementen ook triestige aangelegenheden. Volgens het principe van patrilokaliteit verliet het meisje haar eigen familie en trok ze in bij het gezin van haar echtgenoot (Timmerman, 2008). Indien haar echtgenoot uit een ander dorp of stad kwam dan de bruid betekende dit een totale breuk met haar eigen familie. Omwille van die reden kan een huwelijk ook gezien worden als een afscheid van het eigen gezin en de vriendengroep (Erman, 1998; Kandiyoti, 1988). In het geval van vrouwen uit kleine dorpen zoals Türkan betekende migratie in vele gevallen een einde van vrouwen-netwerken in het dorp, maar ook de start van nieuwe vriendschappen met vrouwen, die hun roots hadden in diverse dorpen. Zonder die migratie zou de lokale diversiteit uit Emirdag nooit zo sterk weerspiegeld zijn in persoonlijke netwerken die vrouwen in Gent bouwden (Bilecen, 2019).

8.4. Recruiters avant la lettre

In het deel “De vrouw als arbeider” nuanceerde ik reeds dat hoewel het merendeel van de vrouwen hier via gezinshereniging kwam, het niet lang duurde vooraleer die vrouwen werk zochten. Het werk lag in de Arteveldestad, met haar vele textiel-fabrieken, voor het rapen (De Gendt, 2014). Van de fabrieksbaas kregen arbeiders ook meermaals de vraag of zij misschien iemand kenden (De Bock &

Caestecker, 2013). Het hoeft dan ook niet gezegd te worden dat de 'new' en 'old world ties' die nieuwkomers aangingen en onderhielden hen ook praktische voordelen opleverden (De Bock, 2018).

In Gent stonden verschillende mannen bekend omwille van hun rol als *recruiter*. Ze werden niet alleen gemotiveerd door hun werkgevers, maar ook door andere nieuwkomers die hun weg vonden tot de 'recruiter' in kwestie (De Bock & Caestecker, 2013). Ook bij Turkse vrouwen had je zulke figuren, die bekend waren binnen de 'gemeenschap'. Tijdens de interviews kwamen een aantal van diezelfde figuren ter sprake. We moeten echter wel een onderscheid maken tussen vrouwen van de eerste en tweede generatie. Tijdens de interviews werden zowel vrouwen van de eerste als tweede generatie vernoemd als *recruiters*. Het is niet moeilijk om zo'n vrouwen uit de tweede generatie te vinden. Ze waren zichtbaarder, omdat er ook een verhoogde aandacht was voor de migrantenvrouw met het beleid van de toenmalige Commissaris voor het Migrantenbeleid, Paula D'hondt. In de integratie en emancipatie van migranten zag D'hondt immers een rol weggelegd voor migrantenvrouwen van de tweede generatie. Dat bleek ook uit de verschillende projecten die D'hondt ondersteunde, zoals de opleiding tot interculturele bemiddelaar. Met die opleiding konden vrouwen de rol van bemiddelaar tussen nieuwkomers en maatschappij nu ook beroepshalve op zich nemen (Martens, 1991). De tweede generatie nam de rol van bemiddelaar en surrogaatmoeder reeds noodzakelijkerwijs in het eigen gezin op. Ze pikten de taal en gewoontes sneller op dan hun ouders, omdat zij in tegenstelling tot de eerste generatie scholing kregen in het migratieland (Abadan-Unat, 1982). Tijdens mijn interviews met Gönül, Canan en Elif kwamen dergelijke vrouwen van de tweede generatie ter sprake.

Canan spreekt met grote dankbaarheid over de vrouw die werk vond voor haar:

Canan: (...) Ik kreeg twee- of drietal kinderen. Daarna ging ik werken in de visfabriek met mijn vrienden. Je had de tolk Hasibe [fictieve naam van zelfverkleerde tolk en recruiter in de buurt]. Zij hielp ons aan een job. God zegene haar. Ze heeft ons erg geholpen. Je had ook Ayten [fictieve naam van zelfverkleerde tolk en recruiter in de buurt]. Wat was haar achternaam nu weer?

Interview met Canan, 06/02/2020

Gönül werkte in dezelfde visfabriek als Canan en vernoemde Hasibe en Ayten ook in haar zoektocht naar werk (interview met Gönül, 22/11/2019). Elif werkte vooral in de textielindustrie en ook zij vernoemt Ayten als iemand die werk vond voor andere vrouwen en tolkte op de werkvloer (interview met Elif, 19/09/2019). Of de dames betaald werden voor hun bemiddeling als 'recruiter' of dit deden uit altruïsme is de vraag. Ik heb geen enkele van deze dames gesproken, omdat ze deel uitmaken van de tweede generatie en niet het onderwerp vormden van mijn thesis. De eerste generatie bracht ook dergelijke vrouwen voort. Sevilay blijkt zowel naar eigen zeggen als uit de

getuigenis van Cemile, iemand te zijn die verschillende mensen in haar directe omgeving aan een baan hielp. We zien hierin alweer dat Sevilays netwerk bestaat uit mensen uit haar directe omgeving, meer bepaald haar familie en buurt (Moore, 1990). Ze gebruikt haar professionele netwerken ook voor diezelfde familie en vrienden (Bilecen, 2019).

Sevilay: Neen, ik werd geen ploegbaas. Ik werd het niet, maar ik liet veel mensen aannemen. Je kent mijn overleden tante Fadime. Ken je Karani? Zijn vrouw liet ik tewerkstellen. Ik had een schoonzus. Zij is gestorven tijdens een ongeluk. Wel, haar man liet ik aannemen. Ik heb mijn broer, Ramazan laten aannemen. Zelfs mijn vader liet ik aannemen. Mijn broer had een vrouw. (...) Zij was getrouwd in Turkije. Voor ze naar hier kwam, had ik al werk voor haar geregeld. Ik regelde een arbeidscontract voor haar.

Interview met Sevilay, 27/01/2020

Sevilay was veertien jaar toen ze in Gent aankwam en is drie maanden na haar aankomst beginnen werken als kuisvrouw bij Texaco. Ze heeft er twee maanden gewerkt vooraleer ze er stopte. Sevilay kwam aan in 1967, waardoor ze deel uitmaakte van de eerste golf migranten. Ze vertelt dat ze in het begin vooral met Belgen samenwerkte. Hoewel ze niet kon lezen of schrijven en het Nederlands onmachtig was, was ze zelfredzaam. Ze leerde een mondje Nederlands en kon het op die manier goed vinden met haar ploegbazen. Uit bovenstaand citaat blijkt dat Sevilay maar liefst vijf mensen liet aannemen in de textiel fabriek waarin ze werkte. Ze verwachtte niets in ruil. Ze gebruikte haar professionele netwerken ook om mannen te helpen in potentiële geldnood.

Cemile, die getrouwd is met een neef van Sevilay, vertelde evenzeens dat Sevilay haar aan een job hielp (interview met Cemile, 18/12/2019). Dit is alweer een moment waarop Sevilay haar netwerken aanspreekt om een andere vrouw in haar verwantengroep te helpen. Vrouwen zullen eerder dan mannen hun persoonlijke netwerken aanwerven om iemand in de familie, ongeachte man of vrouw, te helpen (Bilecen, 2019).

De rol van de vrouw als netwerker, waarbij vrouwen actief waren als facilitators van kettingmigratie, vriendinnen en recruiters, ondergraaft de perceptie dat Turkse vrouwen van de eerste generatie geïsoleerde en onderdrukte levens leidden binnen de vier muren van hun huis (Blommaert, 1992). Als netwerker kenden ze de noden van hun omgeving en speelden ze daar op gepaste wijze op in. Ze brachten andere familieleden over door hen administratief met raad bij te staan, maar ook op voorhand jobs te regelen. Eenmaal hier stopte die steun niet. Regelmatig ondersteunden ze de nieuwkomers door voedsel voor hen te voorzien of huishoudelijke taken te doen voor gemigreerde alleenstaande mannen uit hun verwantengroep (zie 'De vrouw als huishouder').

9. CONCLUSIE

Met deze thesis trachtte ik op een positieve manier tegemoet te komen aan een gevoel van frustratie, die tweeledig was. Ten eerste werd de migratiegeschiedenis vooral uit een mannelijk perspectief verteld. Ten tweede werden vrouwen, wanneer ze wel het onderwerp vormden van onderzoek, benaderd vanuit een lineair, teleologisch emancipatiediscours. Hoewel er in de Belgische context reeds van in het begin ingezet werd op gezinsherenigingen, bleef de aandacht voor de migrantenvrouwen van de eerste generatie lange tijd uit. Met deze thesis deed ik een nederige poging om de Turkse migrantenvrouwen van de eerste generatie terug zichtbaar te maken in de naoorlogse migratiegeschiedenis.

De agency van de migrantenvrouwen moet daarbij niet gezocht worden in geïdelaiseerde noties van emancipatie, maar in reeds bestaande categorieën, die niet alleen van toepassing zijn op migrantenvrouwen, maar op alle vrouwen tout court. Bijna elke vrouw kent immers moederschap, arbeid, netwerken en vriendschappen. Door de aandacht te vestigen op die rollen werden de geschiedenissen van migrantenvrouwen uit de 'ghetto's' van de geschiedschrijving gehaald en werden die geïntegreerd in de bredere migratie- en vrouwengeschiedenissen.

In "De vrouw als tijdelijke alleenstaande" bracht ik in kaart hoe de levensomstandigheden van de vrouwen reeds veranderden na de migratie van de echtgenoot en hoe de vrouwen daaraan tegemoetkwamen. Dat deel toonde aan dat vrouwen helemaal geen huisvrouwen waren in Turkije, maar noeste arbeid verrichten op het platteland. "De vrouw als opvoeder" belichtte moeders en andere kinderverzorgers die hun eigen 'emancipatie' opofferden voor de ontwikkeling van andere vrouwen en kinderen. Tezamen met "De vrouw als huishouder" maakte "De vrouw als opvoeder" de reproductieve arbeid, die vrouwen onbetaald binnenshuis leverden, zichtbaar. Die zorgende en koesterende arbeid was van groot belang voor het overleven en welzijn van het gezin, ergo het slagen van het migratietraject. De arbeidersrol toonde duidelijk aan dat vrouwen hun migratie, al dan niet in retrospect, evenzeer economisch evalueerden. Sommige onder hen werden zelfs hoofdkostwinners na de grootschalige werkloosheid vanaf midden jaren 70 in de Gentse textielsector. Door te focussen op de rol van netwerker trachtte ik het cliché van de vrouwelijke kettigmigratie te doorbreken en besprak ik gevallen waarin mannen net door vrouwelijke netwerken naar Gent migreerden. In hetzelfde hoofdstuk werd evenzeer gefocust op vrouwen die zich de rol van 'recruiters' toe-eigenden en werk vonden voor vele andere vrouwen. De belangrijke meerwaarde en de vroming van vriendschappen kwamen evenzeer tersprake als een schild tegen vervreemding en eenzaamheid.

De agency van de vrouwen werd in verschillende domeinen gezocht en gevonden. Die agency was in sommige gevallen heel erg uitgesproken (denk aan Türkans dochter Zeliha als hoofdkostwinner), maar in vele gevallen ook erg onuitgesproken. Ik focuste bewust niet enkel op de rollen van netwerkers en arbeiders waarin die agency net heel zichtbaar was. De reproductieve arbeid, ongeacht ze arbeider waren of niet, was de verantwoordelijkheid van elke vrouw. De huishoudelijke en zorgende arbeid werd als een vrouwelijke aangelegenheid beschouwd en geïnternaliseerd. Door net te focussen op de rollen van huishouders en opvoeders wou ik die arbeid en bijdrage aan het eigen migratietraject, maar ook in de migratietrajecten van partners, kinderen, (schoon)broers, neven, (schoon)zussen etc., aan de oppervlakte brengen. Wanneer het in de Turkse migratiegeschiedenis over pioniers ging, ging het tot nu vooral over de Turkse mannen van de eerste generatie. Zij pakten uit met hoe ze kennissen en familieleden hielpen migreren door documenten voor hen klaar te maken, werk en huisvesting voor hen te zoeken. De rollen die hun eigen vrouw speelde in de verzorging en accommodatie van die kettigmigrant bleef grotendeels onderbelicht.

De accommodatie van kettigmigranten brengt me meteen bij een ander groot reeds aangehaald verschil. In de literatuur over Turkse migrantenvrouwen van de eerste generatie in Oostenrijk, Duitsland en Denemarken werd vastgesteld dat de migratie van de vrouw het einde zou betekenen van het patrilokaal gezin en de overgang naar een kerngezin. Aangezien de Turkse migratie naar Gent steunde op grootschalige kettigmigratie, waarbij de persoonlijke netwerken van groot belang waren voor de kettigmigranten, is van die overgang naar het kerngezin in Gent althans geen sprake. Vele vrouwen bevonden zich met nu eens een inwonende neef en dan weer inwonende schoonbroers periodiek in de uitgebreide gezinnen van weleer.

Met de focus op de verschillende rollen wou ik een grondige exploratie doen van de verschillende domeinen waarin vrouwen van zich lieten horen. Het hoeft uiteraard niet gezegd te worden dat elke rol afzonderlijk het onderwerp kan zijn van een aparte thesis. Er bestaat een grote leemte in het onderzoek naar het arbeidersbestaan van de Turkse vrouwen. De Arteveldestad biedt een gunstige context voor dergelijk onderzoek aangezien de textielsector van oudsher werkgelegenheid creëerde voor vrouwen. Daarnaast ondervond ik in mijn eigen onderzoek dat een aantal vrouwen wel degelijk in Diepvries Breskens begon te werken door de grote werkloosheidsgolf en verminderde werkgelegenheid in Gent vanaf de jaren 70 ondanks het taboe dat rustte op tewerkstelling van vrouwen in die economisch uitdagende tijden. Het zou in ieder geval verder in de diepte kunnen onderzocht worden hoe representatief het model van de vrouwelijke kostwinner was tijdens golven van werkloosheid. Hoewel het bronnenprobleem een grote uitdaging vormt voor het onderzoek over de naoorlogse arbeidsmigratie, biedt het ook een enorm domein voor creativiteit. De mensen, die de migratie zelf hebben meegemaakt, zijn nog in leven en kunnen het verhaal uit de eerste hand

vertellen. Daarnaast zijn er ook instanties, die de eerste migratiestromen van dichtbij hebben gezien zoals bijvoorbeeld Kind en Gezin en de wijkgezondheidscentra. Het zou interessant zijn om die archieven door te nemen en te kijken naar opvattingen over vruchtbaarheid, kinderopvang, lichamelijke gezondheid en moederschap. Hoe vormde moederschap bijvoorbeeld de basis voor burgerschap in een context waarin een integratiebeleid zo goed als onbestaande was?

In het begin van deze thesis luidde mijn onderzoeksvraag als volgt: *Welke rollen vervulden de Turkse vrouwen van de eerste generatie, die in de jaren zestig en zeventig arriveerden in Gent?* Ik belichtte daarbij niet enkel de rollen die de vrouwen vervulden in Gent zelf, maar had ook aandacht voor de rollen die ze vervulden in het dorp vlak voor hun migratie. De rollen die ik belichtte waren respectievelijk die van tijdelijk alleenstaande, opvoeder, huishouder, arbeider en netwerker. Door middel van die rollen belichtte ik de zichtbare invloed, maar evenzeer het onzichtbaar aandeel van vrouwen in de bredere Turkse naoorlogse arbeidsmigratie naar Gent.

BIBLIOGRAFIE

- Abadan-Unat, N. (1977) Implications of Migration on Emancipation on Pseudo-Emancipation of Turkish Women. *The International Migration Review*, 11(1), 31 – 57.
- Abadan-Unat, N. (1982). The Effect of International Labor Migration on Women's Roles: the Turkish Case. In Kagitçibasi, C. (Ed.) *Sex Roles, Family and Community in Turkey* (207 – 237). Bloomington: Indiana University Turkish Studies.
- Abadan-Unat, N. (2011). *Turks in Europe: From guest worker to transnational citizen*. New York: Berghahn Books.
- Akgündüz, A. (2008). *Labour migration from Turkey to Western Europe, 1960-1974 : a multidisciplinary analysis*. Burlington: Ashgate.
- Anderson, B. R. (2006). *Imagined communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Rev. ed. London: Verso.
- Bilecen, B. (2019). Altın Günü: Migrant Women's Social protection Networks. *Comparative Migration Studies*, 7(11), 1 – 17.
- Böcker, A. G. M. (1994). Chain migration over Legally Closed Borders: Settled Immigrants as Bridgeheads and Gatekeepers. *The Netherland's Journal of Social Sciences*, 30(2), 87 – 106.
- Blommaert, J., & Verschueren, J. (1992). *Het Belgische migrantendebat : de pragmatiek van de abnormalisering*. Antwerpen: IPrA research center.
- Ben Taib Hajar, O. & Morelli, A. (2013). *Pionnières de l'immigration marocaine dans la commune de Molenbeek-Saint-Jean. Parcours de femmes entre 1964 et 1974*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Université libre de Bruxelles, Bruxelles.
- Boyd, M. en Grieco E. M. (1998). *Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory*. Working paper, Florida State University. Geraadpleegd op http://homes.chass.utoronto.ca/~boydmon/research_papers/gender_inequality/grieco_and_boyd.pdf
- Casier, M., Petra, H., Noel, C., Zemni, S., & Christiane, T. (2013). Breaking the in-group out-group: shifting boundaries in transnational partner choice processes of individuals of Moroccan, Tunesian, Algerian, Turkish, Punjabi Sikh, Pakistani and Albanian descent in Belgium. *SOCIOLOGICAL REVIEW*, 61(3), 460–478.

Caglar, A. & Schiller, N. G. (2013). Locating Migrant Pathways of Economic Emplacement: Thinking beyond the Ethnic Lens. *Ethnicities*, 13(4), 494 – 514.

Chin, R. C.-K. (2009). *The guest worker question in postwar Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.

Debo, R., Thoen, E., & Vanhaute, E. (2014). *Spinnen en weven in de stad : Een chronologische en geografische reconstructie van de Gentse textielindustrie van 1900 tot 2000*. Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, Gent.

De Bock, Jozefien. (2012). “Alle wegen leiden naar Gent”Trajecten van mediterrane migranten naar de Arteveldestad, 1960-1980. *BROOD & ROZEN*, 3, 47–75.

De Bock, J., & Caestecker, F. (2013). *We have made our whole lives here : immigration, settlement and integration processes of Mediterranean immigrants in Ghent, 1960-1980*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, European University Institute, Firenze. Geraadpleegd op https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/131/495/RUG01-002131495_2014_0001_AC.pdf

De Bock, J. & Langerart, H. (2017). Werken in Textielfabriek UCO Braun (1950-2009): Snelle veranderingen in een oude industrie. MIAT FACTory - Digital publications. https://issuu.com/museum_miat/docs/20170329_pu_miat_factory_gentse_nao: MIAT.

De Bock, J. (2018). Of employers, uncles and interpreters : the diverse trajectories of guest workers to the Belgian city of Ghent, 1960–1975. *JOURNAL OF ETHNIC AND MIGRATION STUDIES*, 44(7), 1233–1249.

De Bock, J. (2018). *Parallel lives revisited : Mediterranean guest workers and their families at work in the neighbourhood, 1960-1980*. New York: Berghahn Books.

De Gendt, T. (2014). *Turkije aan de Leie : 50 jaar migratie in Gent*. Tielt: Lannoo.

De Gendt, T. (2018). 1974. De echt niet zo bedoelde migratiestop. In M. Beyen, M. Boone & B. De Wever (Eds.), *Wereldgeschiedenis van Vlaanderen* (pp. 502 – 508). Kalmthout: Polis.

De Gendt, T., & Creve, P. (2019). *Vanop de eerste rij : van multicultuur naar superdiversiteit: dertig jaar samenleven door de ogen van VOEM*. Gent: Amsab.

De Groot, G. (2001). *Fabricage van verschillen. Mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940)*. Amsterdam: Aksant.

Duffy, M. (2007). Doing the Dirty Work. Gender, Race, and Reproductive Labor in Historical Perspective. *Gender & Society*, 21(3), 313 – 336.

- Erel, U. (2015). Thinking Migrant Capitals Intersectionally: Using a Biographical Approach. In L. Ryan, U. Erel & A. D' Angelo (Eds.), *Migrant Capital. Networks, identities and Strategies* (pp. 18 – 32). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Erel, U., Reynolds, T. & Kaptani, E. (2018). Migrant mothers' creative interventions into racialized citizenship. *Ethnic and Racial Studies*, 41(1), 55-72.
- Erman, T. (1998). The Impact of Migration on Turkish Rural Women. *Gender & Society*, 12(2), 146 - 167.
- Fadil, N. (2003) Vertegenwoordiger of onderzoeker? Het statuut van de 'native' onderzoeker. In M. C. Foblets & E. Cornelis (Eds.), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (pp. 13 -23). Leuven: Acco.
- Inowlocki, L. & Lutz, H. (2000). Hard Labour. The 'Biographical Work' of a Turkish Migrant Woman in Germany. *The European Journal of Women's Studies*, 7, 301 – 319.
- Jessee, E. (2018). The Life History Interview. In P. Liamputtong (Ed.), *Handbook of Research Methods in Health Social Sciences* (pp. 1 – 17). Singapore: Springer.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society*, 2(3), 274-290.
- Kadioglu, A (1997). Migration Experiences of Turkish Women: Notes from a Researcher's Diary. *International Migration*, 35(4), 537 – 557.
- Khoosjinian, M. (2007). Fixer la main-d'oeuvre turque en Belgique: la tâche d'un mensuel officiel (1964-1970). *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwte Geschiedenis*, 36(4), 517 – 556.
- Morokvasic, M. (2014). Gendering Migration. *Migration and Ethnic Themes*, 30(3), 355 – 378.
- Morokvasic, M. (1984). Birds of Passage are also Women... *The International Migration Review*, 18(4), 886 – 907.
- Mirdal, M. (1984). Distress in Migration: Problems and Resources of Turkish Women in Denmark. *The International Migration Review*, 18(4), 934 – 1003.
- Moser, C. & Young, K. (1981). Women of the Working Poor. *Institute of Development Studies Bulletin*, 12(3), 54 – 62.
- Mies, M. (2014). *Patriarchy and Accumulation on a World Scale. Women in the International Division of Labour*. London: Zed Books.

- Morelli, A. (1988). L'appel à la main-d'œuvre italienne pour les charbonnages et sa prise en charge à son arrivée en Belgique dans l'immédiat après-guerre. *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 19(2), 83-130.
- Martens, A. (1973). *25 jaar wegwerparbeiders : het Belgisch immigratiebeleid na 1945*. Leuven: KUL. Sociologisch onderzoeksinstituut.
- Mortelmans, D. (2013). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. 4e herziene druk Leuven: Acco.
- Moore, G. (1990). Structural Determinants of Men's and Women's Personal Networks. *American Sociological Review*, 55(5), 726 - 735.
- Miri, A. (forthcoming) *Marriage migration. Integration, identity and empowerment among Muslim women in Belgian society*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, Gent.
- Olson, E. A. (1982). Duofocal Family Structure and an Alternative Model of Husband Wife-Relationship. In C. Kagitcibasi & D. Sunar (Eds.), *Sex Roles, Family and Community in Turkey* (pp. 33 – 73). Indiana: Indiana University Turkish Studies.
- Oakley, A. (1981). Interviewing women: a contradiction in terms. In Roberts, H. (Ed.), *Doing feminist research* (pp. 30 – 61). London: Routledge.
- Reynebeau, M. (2009). *Een geschiedenis van België*. Tielt: Lannoo.
- Raats, J., Leonard, I., Vandebroek, H. & Teller, M. (2014). *On est là: la première génération de migrants marocains et turcs à Bruxelles (1964 – 1974)*. Bruxelles: Centre regional d'intégration Foyer.
- Roumeliotis, P. & Kaerts, K. (2019). *La rose blanche*. Drongen: SKRIBIS.
- Sunar, D. & Fisek, C. O. (2005). Contemporary Turkish Families. In U. Gielen & Roopnarine J. L. (Eds), *Families in Global perspective*. Boston: Pearson Allyn and Bacon.
- Schoonvaere, Q. (2013). *Demografische studie over de populatie van Turkse herkomst in België*. Brussel: Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding.
- Timmerman, C. (2006). Gender Dynamics in the Context of Turkish Marriage Migration: The Case of Belgium. *Turkish Studies*, 7(1), 125 – 143.
- Timmerman, C. (2008). Marriage in a 'Culture of Migration'. Emirdag Marrying into Flanders. *European Review*, 16(4), 585 – 594.
- Timmerman, C., Welvarens, M., & Michielsen, J. et alii (2018). A Migration Project in Retrospect: The case of Ageing Zero Generation in Emirdag. *Social Inclusion*, 6(3), 260-9.

Vandecandelaere, H. (2012). *In Brussel*. Berchem: EPO.

Vandebroek, H. (2002). *Het geslacht van de arbeid: Opvattingen over vrouwenarbeid in Belgische katholieke intellectuele kringen (1945-1960)*. Leuven: Universitaire pers.

Vertommen, S. (2019). *WTF is reproductieve arbeid?* Geraadpleegd op https://reprosisit.org/2019/11/26/reproductieve-arbeid-wtf/?fbclid=IwAR1IlpBt5R-4c3yN8WBVSPrgjO13B_J8mGjztAsqBPMSuO8Xi1tn-igHCis

Wouters, N., & Aerts, K. (2014). Mondelinge geschiedenis en geheugenstudie: slotbedenkingen. *REVUE BELGE DE PHILOLOGIE ET D'HISTOIRE*, 92(2), 689–698.

Zembrzycki, S. (2009). *Sharing Authority with Baba*. *Journal of Canadian Studies*, 43(1), 219 – 238.

PERS

Van Goch, A. (14/03/1981). Turkse vrouwen bij Diepvries Breskens. *De Stem*, p. 19.

De Mey, K. (18/02/1991). Migrantenvrouwen emanciperen. *Veto*, p. 1.

Abdel wie? (20/06/1977). *Tienerklanken* (VRT).